

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches

E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 4, No.68, 2026

Received: 14/09/2025 Accepted: 25/11/2025

**(Validation of Considering Ka'b al-Aḥbār among the Elite Companions of Imam 'Alī (AS
(A Case Study: A Historical Critique of the Narration of *al-Malāḥim wa al-Fitan* by Sayyid ibn
Ṭāwūs)
(Case Study: A Historical Critique of the Narrative *al-Malāḥim wa al-Fitan* by Sayyid Ibn Ṭāwūs)**

Seyyedeh Vajihah Miri*

Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Ilam University, Ilam, Iran
v.miri@ilam.ac.ir

Saeed Tofigh

PhD in Shiite History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
tofigh_saeed@yahoo.com

Abstract

In the book *Al-Malahim wa al-Fitan* by Seyyed ibn Tawus, there is a statement in which he introduces Ka'b al-Ahbar as one of the chosen companions of Imam Ali (AS). By investigating the sources, it becomes clear that a report like this is not found in any of the early sources of the sects. Therefore, this narrative is ranked among rare and unconventional reports. By stating this issue, two research questions are examined in this study: 1) Why did Seyyed ibn Tawus include Kab al-Ahbar among the special companions of Amir al-Mu'minin (AS)? 2) What evidence and reasons contradict the report of Seyyed ibn Tawus regarding the counting of Kab al-Ahbar among the chosen companions of Imam Ali (AS)? The present study is based on the hypothesis that Seyyed ibn Tawus was excessive in his good faith and religious tolerance towards Kab al-Ahbar. The results of this historical research show that Seyyed ibn Tawus made a historical error regarding the Shiism of Ka'b al-Ahbar. The orientation of Seyyed ibn Tawus' report about Ka'b al-Ahbar is more in line with the image that Seyyed ibn Tawus had of Ka'b al-Ahbar than with an objective reality in the context of Islamic history. As a result, this report by Seyyed ibn Tawus lacks sufficient historical accuracy and credibility and is questionable; it is even rejected.

Keywords: Amir al-Mu'minin (AS), Seyyed ibn Tawus, Ka'b al-Ahbar, Chosen Companions, *Al-Malahim wa al-Fitan*.

Introduction

The book *al-Malāḥim wa al-Fitan* deals with narrations and reports that foretell events expected to occur in the future. In studying these works, attention to two points is essential. First, not only are the narrations contained in the *al-Malāḥim wa al-Fitan* literature logically subject to both truth and falsehood, but from a rational standpoint, the likelihood of falsehood is stronger than that of truth, since such narrations may have been fabricated and recorded for specific purposes. Second, given that the narrations in these works pertain to future events, whereas the discipline of history concerns events that have already occurred in the past, these books fall—by definition—outside the category of historical sources and works. Therefore, their historical reliability

* Corresponding author

and credibility are not to be trusted, unless a narration is found among them that contains a report about a past event. In such a case, the historical soundness and reliability of that report must be examined independently through a comparative study with other historical sources.

The present study examines the authenticity of the narration regarding Ka'b al-Ahbar's inclination toward Shi'ism in Sayyid Ibn Tawus's *al-Malahim wa al-Fitan*.

Materials and Methods

This study is based on a descriptive-analytical method and is based on collecting data through library and software resources. Given that this research is the first to examine the authenticity of the Shiite narration of Ka'b al-Ahbar in "*Al-Malahim wa al-Fitan*" by Seyyed ibn Tawus, it lacks any research background that directly addresses this issue. Accordingly, in order to find the research findings, in addition to using the book "*Al-Malahim wa al-Fitan*", historical, hadith, juristic, and interpretive sources were used.

Research Findings

Seyyed ibn Tawus, by quoting the statement: "Ka'b al-Ahbar was one of the chosen companions of Imam Ali" in his book "*Al-Malahim wa al-Fitan*", entered this report into Shiite tradition for the first time. No Shiite scholar before him has narrated such a report. Seyyed ibn Tawus' source in his narration is the lost book "*Manaqib al-Imam al-Hashimi Abi al-Hasan Ali ibn Abi Talib*" written by Abu Omar Zahid Muhammad ibn Abdul Wahed Laghwi. Seyyed ibn Tawus's attention to the narration of Abu Omar Zahid regarding the inclusion of Ka'b al-Ahbar among the distinguished companions of the Amir al-Mu'minin (AS) is due to his narrative positions, which were influenced by his personality. Seyyed ibn Tawus' tolerant personality and conciliatory intellectual orientation led him to consider Ka'b al-Ahbar as one of the special companions of Imam Ali (AS).

Meanwhile, Seyyed ibn Tawus relied on a single narration and a non-specialist narrator regarding Ka'b's Shiism. And this methodological error of Seyyed ibn Tawus in trusting Abu Omar Zahid is due to the error of "establishing the truth by relying on authority". The Shiite narration of Ka'b al-Ahbar has faced serious criticism, the sum of which reveals the inaccuracy of this report. And the most important criticisms of this narrative can be summarized as follows: 1) Criticism of the source and narrator of the narrative, 2) Criticism of the narrative content, and 3) Criticism of Ka'b al-Ahbar's ideological and political positions.

Discussion of Results and Conclusions

The most important criticisms of this narrative are as follows:

1) Criticism of the source and narrator of the narration: The book "*Manaqib al-Imam al-Hashimi Abi al-Hasan Ali ibn Abi Talib*" was ranked among the books with low credibility in terms of scientific strength and credibility in the author's time. Scholars of that era paid little attention to it, and eventually this book was lost. The narrator of the story is Abu Omar Zahid, a layman who was accused of lying and condemned.

2) Criticism of the content of the narration: Contrary to the text of the narration, in which Ka'b al-Ahbar is identified as one of the companions of Imam Ali (AS), the clash and intellectual-ideological confrontation between the Amir al-Mu'minin (AS) and Ka'b al-Ahbar, on the one hand, caused Ka'b to disown and dislike Imam Ali (AS), and on the other hand, caused Ka'b to be called a liar by the Imam. Also, contrary to Seyyed ibn Tawus's opinion, Ka'b al-Ahbar's behavior shows that not only was Ka'b not one of the elite companions of the Imam, but he was also a serious supporter of the political rival party of Imam Ali (AS).

3) Criticism of Ka'b al-Ahbar's ideological and political positions: Ka'b al-Ahbar tried to undermine the status of *the Quran* among Muslims and weaken their belief in the Book of God. But Imam Ali (AS) not only always encouraged and paid attention to Muslims in reciting *the Quran* and practicing it; Rather, one of his important advice to Muslims on the eve of martyrdom was to act according to *the Quran*. Imam Ali strongly opposed storytellers. Ka'b al-Ahbar was also one of the storytellers and distorters of truth in Islamic history. In his political stance, Ka'b al-Ahbar was a staunch supporter of Umar ibn al-Khattab. Ka'b had no belief in the caliphate of Imam Ali (AS). He was one of the opponents of Imam Ali (AS)'s succession after Umar ibn Khattab.

اعتبارسنجی شمارش کعب الاحبار در ردیف خواص یاران امیرالمؤمنین(ع) (مطالعه موردی: نقد تاریخی روایت الملاحم و الفتن سید بن طاووس)

سیده وجیهه میری*، استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

v.miri@ilam.ac.ir

سعید توفیق، دانش آموخته دکتری تخصصی گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

tofigh_saeed@yahoo.com

چکیده

در کتاب *الملاحم و الفتن* سید بن طاووس گزاره‌ای ذکر شده است که در آن کعب الاحبار را از اصحاب برگزیده امیرالمؤمنین(ع) معرفی کرده است. با تتبع در مصادر روشن می‌شود که نظیر این گزارش در هیچ‌یک از مصادر متقدم فریقین یافت نمی‌شود؛ از این رو این روایت، در ردیف شذوذ اخبار (گزارش‌های نادر و غیرمعارف) جای می‌گیرد. با بیان این مسئله، می‌توان دو سؤال را تدقیق کرد: الف) چرا سید بن طاووس، کعب الاحبار را در شمار خواص یاران امیرالمؤمنین(ع) آورده است؟ ب) چه شواهد و دلایلی وجود دارد که ناقض گزارش سید بن طاووس مبنی بر اینکه کعب الاحبار در ردیف یاران برگزیده امام علی(ع) است؟ پژوهش حاضر بر این فرضیه مبتنی است که سید بن طاووس در حسن ظن و تسامح مذهبی به کعب الاحبار افراط کرده است. این نوشتار می‌کوشد در مطالعه‌ای تاریخی با روش توصیفی تحلیلی، اعتبار روایت *الملاحم و الفتن* سید بن طاووس را درباره معرفی کعب الاحبار در ردیف خواص اصحاب امیرالمؤمنین(ع) ارزیابی و نقد کند. نتایج این پژوهش تاریخی نشان می‌دهد سید بن طاووس درباره تشیع کعب الاحبار دچار خطای تاریخی شده است. جهت‌گیری گزارش سید بن طاووس درباره کعب الاحبار بیش از آنکه بر واقعیتی عینی در بستر تاریخ اسلام منطبق باشد با تصویری که خوشایند ذهن سید بن طاووس از کعب الاحبار بوده است، همسوست؛ در نتیجه گزارش سید بن طاووس، بدون اتقان و اعتبار تاریخی کافی، محل تردید و مردود است.

واژه‌های کلیدی: امیرالمؤمنین(ع)، سید بن طاووس، کعب الاحبار، یاران برگزیده، الملاحم و الفتن.

۱. مقدمه

کتاب‌های الملاحم و الفتن، مجموعه‌ای از روایات و اخبارند که به پیشگویی حوادث و رخدادهایی می‌پردازند که قرار است در آینده اتفاق بیفتد.^۱ در مطالعه کتب الملاحم و الفتن توجه به دو نکته ضروری است: نخست اینکه، روایات کتب الملاحم و الفتن براساس قواعد علم منطق محتمل صدق و کذب‌اند و از نظر عقلی احتمال کذب در آن‌ها قوت بیشتری از صدق دارد. چه ممکن است این روایات با اهداف خاصی وضع و ثبت شده باشند. دوم اینکه، روایات کتب الملاحم و الفتن ناظر به رخداد‌های آینده‌اند و علم تاریخ مشتمل بر حوادث رخ داده در زمان گذشته است؛ لذا این کتاب‌ها موضوعاً از جای گرفتن در دسته‌بندی مصادر و کتب تاریخی خارج می‌شوند؛ بنابراین اتقان و اعتبار تاریخی این دست کتاب‌ها چندان محل اعتماد نیست؛ مگر آنکه در لابه‌لای روایات این کتاب‌ها، روایتی وجود داشته باشد که حاوی گزارشی از زمان گذشته باشد که در این صورت باید اتقان و اعتبار تاریخی آن روایت، در مطالعه‌ای تطبیقی با دیگر مصادر تاریخی به صورت مجزا بررسی شود.

سید بن طاووس^۲ از علمای پرآوازه امامی است

که در زمینه زهد، اخلاق، فقه و عرفان کتاب‌های درخور توجهی تألیف کرده است. التشریف بالمن فی التعریف بالفتن یکی از کتاب‌های سید بن طاووس است که به الملاحم و الفتن شهرت دارد. سید بن طاووس در کتاب خود، گزاره «أن کعب الاحبار کان من خواص مولانا علی علیه السلام» را درباره کعب الاحبار^۳ نقل می‌کند و در آن برای او شأن رفیعی قائل شده و وی را در زمره یاران برگزیده امیرالمؤمنین (ع) قرار داده است^۴ (ابن طاووس، ۱۴۰۶ق، ص. ۲۸) بر

^۳ نام او، ابواسحاق بن مائع الحمیری الیمانی الکتابی است (بخاری، ۴۲۲ق، ج. ۲۸/۴؛ مزی، ۴۰۰ق، ج. ۱۹۳-۱۸۹/۲۴؛ ابن عساکر، ۴۱۵ق، ج. ۱۵۶/۵۰، ۱۷۵؛ ذهبی، ۲۰۰۳ق، ج. ۲۱۴/۲)، که در طبقه تابعین ثبت شده است (ابن حجر عسقلانی، ۴۲۴ق، ج. ۲۸۰/۱). او در دوران خلافت عثمان، در شام از دنیا رفت (ابن عساکر، ۴۱۵ق، ج. ۱۷۴/۵۰؛ طبری، بی‌تا، ج. ۶۲۷/۱۱). از کعب در ردیف دانایان به تورات نام برده‌اند (طروش، ۴۱۰ق، ص. ۴۲۱؛ ذهبی، ۲۰۰۳ق، ج. ۲۱۴/۲؛ طبری، بی‌تا، ج. ۹۸/۲) و از بزرگان یمن محسوب می‌شد (زرکی، ۱۹۸۹م، ج. ۲۲۸/۵). اینکه چرا به کعب الاحبار شهرت داشته است نیز به واژه «حبر» باز می‌گردد که به معنای عالم دین است و احبار جمع واژه حبر است (فراهیدی، ۴۰۹ق، ج. ۲۱۸/۳). کعب، یهودی‌مذهب بود (بخاری، ۴۲۲ق، ج. ۱۸۰/۱؛ ذهبی، بی‌تا، ص. ۱۷) و استادانی یهودی‌مذهب داشت (ابن عساکر، ۴۱۵ق، ج. ۲۱۶/۶۷؛ مزی، ۴۰۰ق، ج. ۵۴۴/۱۴؛ رازی، ۱۳۷۱ق، ج. ۴۳۶/۹). برخی اسلام او را در دوران خلافت ابوبکر یا اوایل خلافت عمر بن خطاب دانسته‌اند (مزی، ۴۰۰ق، ج. ۱۸۹/۲۴؛ ذهبی، ۲۰۰۳ق، ج. ۲۱۴/۲) و برخی اسلام او را در دوران عمر بن خطاب نوشته‌اند (ابن‌عثم، ۴۱۱ق، ج. ۲۲۸/۱؛ ابن‌سعد، ۴۱۰ق، ج. ۳۰۹/۷).

^۴ روشن است که هر واژه، بار معنای خاص خود را دارد. سید بن طاووس از کعب الاحبار با تعبیر «من خواص مولانا علی علیه السلام» نام برده است. برای درک اهمیت این تعبیر باید به معنای خاص آن توجه کرد. پس از قتل خلیفه سوم، اصطلاح «شیعه علی» به صورت عام در برابر اصطلاح «شیعه عثمان» به کار می‌رفت. با وجود این، اطلاق اصطلاح «شیعه علی» بر همه یاران و هواداران امام علی (ع) یکسان نبود. در واقع شیعیان به دو گروه تقسیم می‌شدند:

الف) شیعیان سیاسی: کسانی که فقط به عنوان افراد ضد عثمان و طرفداران سیاسی امام علی (ع) به عنوان خلیفه مشروع، شیعی نامیده می‌شدند و خلافت شیخین را می‌پذیرفتند؛ ب) شیعیان اعتقادی: گروه دوم کسانی بودند که از اساس امام علی (ع) را منصوب از طرف رسول

^۱ ابن‌منظور در تبیین الملاحم و الفتن تفکیک قائل شده است. در تعریف «الملاحم» آورده است که مقصود از آن، جنگ‌های بزرگی است که در هنگامه رخداد فتنه‌ها شکل خواهد گرفت (ابن‌منظور، ۴۱۴ق، ج. ۵۳۷/۱۲)؛ حال آنکه «فتن» را به معنای وسوسه و ابتلائات آخرالزمان ذکر کرده است (ابن‌منظور، ۴۱۴ق، ج. ۳۱۷/۱۳).

^۲ رضی‌الدین ابوالقاسم سید علی بن موسی بن طاووس، معروف به سید بن طاووس از علمای سرشناس شیعی در قرن ششم و هفتم هجری است. او در سال ۵۸۹ هجری دیده به جهان گشود و در سال ۶۶۴ هجری از جهان فرو بست. درباره زندگی‌نامه او در کتب رجال و دانشنامه‌ها سخن بسیار گفته شده است (قمی، بی‌تا، ص. ۱۴۳، ۱۵۸؛ تهرانی، ۴۰۸ق، ج. ۱۹۰/۴، ۱۵۶/۱۶؛ ابن‌عنبه، ۱۳۸۳ق، ج. ۱۹۰/۱؛ کلبرگ، ۱۳۷۱ق، ص. ۲۰، ۲۱، ۲۳، ۳۸؛ محلاتی، ۱۳۶۸ق، ج. ۳۶۱/۴؛ ابن‌طاووس، ۴۱۱ق، ص. ۲۱۲؛ امین، ۴۰۳ق، ج. ۳۳۶/۷، ج. ۳۹۰/۸).

این اساس، پیش کشیدن دو پرسش زیر ضروری می‌نماید که مقاله حاضر می‌کوشد با روش توصیفی تحلیلی بدان‌ها پاسخ گوید:

- چرا سید بن طاووس، کعب الاحبار را در شمار خواص یاران امام علی(ع) آورده است؟

- چه نقدها و دلایلی را می‌توان در ردّ این ادعا بررسی کرد؟

فرضیه این پژوهش بر محور: افراط سید بن طاووس در حسن‌ظن و تسامح مذهبی به کعب الاحبار سامان یافته است.

اهمیت و ارزش این پژوهش در آن است که به مسئله‌ای واجد اهمیت در تاریخ‌نگاری شیعی پرداخته که تا قبل از این مغفول مانده است و می‌تواند سهمی در ارتقای مطالعات رجالی و نقد کتب الملاحم و الفتن ایفا کند. ساختار شکنی این مقاله در نقد علمی گزارش سید بن طاووس می‌تواند در بررسی عقلانی روایات و اخبار کتاب‌های الملاحم و الفتن راهگشا واقع شود. هدف از نگارش این مقاله آن است که روشن سازد مورخ نمی‌تواند در تاریخ‌نگاری علمی، رخدادهای متناسب با تصویری که خوشایند ذهن اوست بازتولید کند؛ از این رو، سید بن طاووس درباره تشیع کعب الاحبار دچار خطای تاریخی شده است.

۲. پیشینه تحقیق

با توجه به اینکه مقاله حاضر، نخستین مقاله‌ای است که به راست‌آزمایی روایت تشیع کعب الاحبار در الملاحم

و الفتن سید بن طاووس پرداخته است؛ لذا در این باب پیشینه‌ای وجود ندارد که به صورت مستقیم به این موضوع پرداخته باشد. با وجود این، شایسته است مروری بر پژوهش‌هایی که درباره شخصیت کعب الاحبار صورت گرفته است داشته باشیم.

خلیل اسماعیل الیاس (۱۴۲۸ق) در کتابی با نام کعب الاحبار و أثره فی التفسیر در موضوع احادیث تفسیری، روایاتی را که از کعب الاحبار درباره تفسیر آیات قرآن نقل شده، گردآوری کرده است. نویسنده در دفاع از کعب الاحبار مدعی است که او از بزرگان صحابه به شمار می‌رود و از جعل روایت به دور بوده است. عاملی (۱۴۳۰ق) نیز در کتاب پنجاه جلدی خود با نام الصحيح من سیرة الإمام علی علیه السلام (المرتضى من سيرة المرتضى) که کتابی درباره تاریخ زندگی امام علی(ع) است هدف از نگارش این مجموعه را معرفی همه ابعاد شخصیتی و زندگی امام علی(ع) بیان کرده و براساس سیر تاریخی مباحث تاریخی، اعتقادی، اخلاقی و سیاسی دوران زندگی امام علی(ع) را به تفصیل ارائه و بررسی کرده است. در مجلدات این کتاب از کعب الاحبار گزارش‌هایی وجود دارد، به ویژه در جلد سیزدهم و چهاردهم این کتاب به اعتبار نداشتن کعب نزد امام علی(ع) و اینکه امام او را فردی کذاب می‌دانسته، پرداخته شده است.

همچنین درباره دشمنی کعب با امام، دوستی او با عمر بن خطاب و نقشی که در رواج اسرائیلیات و قصه‌گویی ایفا کرده، شواهد فراوانی آورده است. عسکری (بی تا) در کتاب نقش ائمه در احیای دین به نقش کعب در ترویج اسرائیلیات، تأثیر او بر تحریف مسائل تفسیری و ورود آرا یهودیت و مسیحیت توسط وی به جهان اسلام اشاره شده است. علامه عسکری معتقد است که بیشتر اخبار یهود، مدح و

خدا(ص) دانسته و حق الهی برای امامت حضرت قائل بودند و «نص الهی» درباره امامت او را پذیرفتند (توفیق و میری، ۱۳۹۹، ص. ۸۷؛ جعفریان، ۱۳۹۴، ص. ۲۱۳). خواص شیعیان امام علی(ع) در گروه دوم جای می‌گرفتند. سید بن طاووس با وجود اذعان عموم مصادر به دشمنی کعب الاحبار با اسلام و امام علی(ع)، او را در زمره شیعیان خاص، یعنی شیعیان اعتقادی قرار داده است.

۳. بحث و یافته‌ها

۳-۱. الملاحم و الفتن سید بن طاووس و جایگاه کعب الاحبار در آن

کتاب التشریف بالمنن فی التعریف بالفتن سید بن طاووس که به الملاحم و الفتن شهرت دارد در ردیف کتب «ملاحم‌نویسی» شیعه جای می‌گیرد. باوجود این، سید بن طاووس برخلاف شیعیان از واژه «الفتن» برای نام‌گذاری این کتاب استفاده کرده است؛^۱ زیرا مصادر او در این کتاب از اهل سنت‌اند^۲ (صادقی، ۱۳۸۶، ص. ۱۴). به چند دلیل باید در استفاده از الملاحم و الفتن سید بن طاووس جانب احتیاط را رعایت کرد:

۱) از مجموع روایات این کتاب که بیش از ۴۲۵ روایت است، کمتر از نیمی از آن‌ها منسوب به رسول خدا (ص) و اهل بیت (ع) هستند و باقی روایات منسوب به صحابه یا تابعین است که سند آن‌ها به پیامبر (ص) و ائمه (ع) نمی‌رسد؛

۲- نعیم بن حماد که بخش اعظم کتاب سید بن طاووس از الفتن او گرفته شده است شخص موثق نیست؛ نعیم از افراد غیر موثق روایت نقل می‌کرد^۳ که در کتاب الفتن او، مطالب نادرست وجود دارد (ذهبی، ۱۴۰۵، ج. ۱۰/۵۹۷). اعتماد و اتکای ابن طاووس در

ثنای اهل کتاب و تمجید بسیار از بیت المقدس را کعب الاحبار وارد منابع اسلامی کرده است. پیشوایی (۱۳۹۷) نیز در کتاب خود با عنوان سیره پیشوایان به نقش کعب الاحبار در رواج اسرائیلیات پرداخته و تأکید می‌کند که کعب به ظاهر اسلام آورد؛ اما به تعالیم یهود پایبند بود و آن‌ها را ترویج می‌کرد و تأثیر بسیاری بر خلیفه دوم داشت. در بخشی از این کتاب، به روابط نزدیک کعب الاحبار با خلیفه دوم پرداخته شده است؛ ضمن اینکه انحراف کعب از امام علی (ع) و ایفای نقش بی‌بدیل او در ترویج اسرائیلیات در جهان اسلام نیز مورد توجه نویسنده است. همچنین، صالحی نجف‌آبادی (۱۳۷۵) در مقاله‌ای با عنوان «تفسیر رمزی کعب الاحبار» به ترویج دیدگاه‌های تفسیری کعب الاحبار در جهان اسلام، به پشتوانه سه خلیفه نخست (ابوبکر، عمر و عثمان) پرداخته است. جعفریان (۱۳۸۳) نیز در مقاله خود با عنوان «آیا کعب الاحبار قتل خلیفه دوم دست داشته است» به نقش کعب الاحبار در وقایع صدر اسلام، انتشار اسرائیلیات و جعل حدیث پرداخته است. تمرکز این مقاله آن‌چنان که از عنوانش پیداست بر تبیین نقش کعب در واقعه قتل خلیفه دوم است. آنچه از مطالب این مقاله به موضوع پژوهش حاضر ارتباط پیدا می‌کند آن است که نظرات و آرا کعب، به دلیل حمایت، تأیید و ترویج حکومت در سطح جامعه به طور روزافزونی منتشر شد و قشرهای وسیعی از مردم ناآگاه آن‌ها را می‌پذیرفتند. طائب (۱۳۹۸) نیز در مقاله «کعب الاحبار، مهره نفوذی یهود» در دفتر دوم کتاب دشمن شدید، به تلاش کعب برای نفوذ به سازمان حکومتی اسلام پرداخته و شواهد بسیاری از نفوذ فراوان وی بین برخی سران حکومت اسلامی آورده است. همچنین به نقش کعب در انتشار اسرائیلیات و ترویج قصه‌گویی در اسلام اشاره کرده است.

۱. حال آنکه شیعه، اصطلاح «الملاحم» را بر کتبی که مشتمل بر روایات مربوط به حوادث آخرالزمانی و رخدادهای آینده‌اند به کار می‌برد (جلالی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۳).

۲. کتاب الملاحم و الفتن سید بن طاووس که به شیوه باب‌بندی تنظیم شده، دربردارنده روایات این سه کتاب فتن اهل سنت است: الف) الفتن نوشته نعیم بن حماد (متوفی ۲۲۸ق). نقل ۲۲۰ روایت از ابن حماد؛

ب) الفتن تألیف ابوصالح السلیلی (وفات نامشخص). نقل ۹۰ روایت از کتاب السلیلی؛

ج) الفتن از ابویحیی زکریا بن یحیی (متوفی ۲۳۰ق). نقل ۵۵ روایت از ابویحیی (ابن طاووس، ۱۴۱۶ق، ص. ۶۲-۶۴).

همچنین باید افزود که سید بن طاووس، ۶۰ روایت را نیز از مصادر دیگر جمع‌آوری کرده است.

۳. «یَرَوْنَ عَنْ غَیْرِ الثَّقَاتِ» (ذهبی، ۱۴۰۵ق، ج. ۱۵/۵۹۷).

اخذ و نقل روایت از نعیم بن حماد، اعتبار و اتقان کتاب وی را تضعیف می‌کند؛

۳- با گذر زمان نادرستی برخی روایات منقول در کتاب الملاحم و الفتن اثر سید بن طاووس آشکار شده است. این موضوع به‌روشنی درباره بعضی از احادیث این کتاب که ناظر به تعیین زمان برای برخی از رخدادهای خاص در آینده هستند، مشخص است. همچنین برخی از روایات مربوط به بحث مهدویت یا منسوب به رسول خدا(ص) یا اهل بیت(ع) نیز یا با عقاید مسلم شیعی در تضادند یا با مسلمات تاریخی ناسازگارند یا محتوای آن‌ها با یکدیگر تناقض دارند. مجموع این ضعف‌ها در کتاب الملاحم و الفتن سید بن طاووس، اساساً قوت و ارزش علمی این کتاب را تقلیل می‌دهد؛ در نتیجه، محقق در بررسی روایت و اخبار آن باید دقت مضاعفی داشته باشد.

سید بن طاووس در کتاب الملاحم و الفتن به استناد روایتی، کعب الاحبار را از خواص شیعیان امام علی(ع) دانسته؛ درحالی که دشمنی کعب با امام علی(ع) شناخته شده است (ابن ابی‌الحدید، ۴۰۴ق، ج. ۷/۴، ج. ۸۱/۱۲). سید بن طاووس در این باره می‌نویسد:

«بدان که من با هریک از علماء شیعه اهل بیت(ع) تماس گرفتم فهمیدم معتقدند که عبدالله بن سلام و کعب الاحبار از مخالفان اهل بیت نبوت هستند و چه بسا می‌شود که به خاطر همین اعتقاد از اخبار و روایاتی که از این دو نفر نقل شده خودداری می‌نمایند. پس من لازم دانستم آنچه را که در این باره تحقیق کرده‌ام در این کتاب درج کنم: عبدالله بن سلام و کعب الاحبار از خواص [یاران] مولای ما علی(ع) بوده‌اند»^۱ (ابن طاووس، ۴۰۶ق، ص. ۲۸)

^۱ «إعلم إنني وجدت من أدركه من المنسوبين إلى العلم من الشيعة أهل البيت عليهم السلام يعتقدون أن عبدالله بن سلام و كعب الأحبار من المخالفين لأهل بيت النبوة و ربما توقفوا عن اخبارهما لأجل هذا الاعتقاد فرأيت أني أذكر في هذا الكتاب بعض ما عرّفته في تحقيق

سید بن طاووس در ادامه سخن خود، دلیل تشیع کعب الاحبار و اینکه او را در زمره خواص یاران امام علی(ع) شمرده است، چنین بیان می‌کند که: کعب الاحبار به دست علی(ع) اسلام آورد و امام علی(ع) از او در برابر عمر بن خطاب حمایت کرد^۲ (ابن طاووس، ۴۰۶ق، ص. ۲۸-۲۹).

۳-۲. نقد روش سید بن طاووس در کیفیت گزارش

روایت

سید بن طاووس انگیزه خود را از گزارش این روایت چنین بیان می‌کند که: پس از تحقیق به این نتیجه رسیده است که عبدالله بن سلام و کعب الاحبار از خواص

هذا الباب و ان عبدالله بن سلام و كعب الأحبار كانا من خواص مولانا علی(ع)» (ابن طاووس، ۴۰۶ق، ص. ۲۸).

^۲ «و اما کعب الاحبار، نیز از خواص مولای ما علی(ع) بود؛ زیرا که من در کتاب مناقب الامام الهاشمی ابی الحسن علی بن ابی طالب روایتی از محمد بن عبدالواحد لغوی [ابو عمر زاهد] دیدم که گفت: کعب به من خبر داد که روزی در خدمت علی(ع) بودم، شخصی به زیارت عمر بلند شد، کعب گوید: علی(ع) به من فرمود: اسلام اختیار کن تا در امان باشی! من اسلام آوردم که ناگاه عمر تازیانه برای من بلند کرد، علی(ع) به عمر فرمود: از او چه می‌خواهی مگر اسلام نیاورده؟! عمر به علی(ع) گفت: ای سید من، تو با او بودی [که او را عفو کردم]. امیرالمؤمنین فرمود: گناه او چه بود که تازیانه برای او بلند کردی؟ عمر گفت: بلی این شخص، رسول خدا(ص) را دیده است [و اسلام اختیار نکرده]. اگر حضرت موسی در زمان حضرت محمد می‌بود نمی‌توانست از [دین] آن حضرت تخلف نماید تا اینکه معین او باشد و بر علیه کفار اقدام نماید. کسی که منکر توحید شود و بعد از رسول خدا(ص) خلیفه او را درک کند و بدست او اسلام نیاورد، پس بدست من اسلام می‌آورد؟! [امام علی(ع)] فرمود: راست گفتی. پس آن حضرت به کعب توجهی کرده فرمود: عمر تو را محکوم کرد. کعب در جواب گفت: من منتظر بودم آنچه در تورات راجع به محمد(ص) است معلوم شود. عمر گفت: آیا تو در تورات خوانده‌ای که از حضرت محمد(ص) و آنهایی که با او هستند ذکری شده باشد؟ گفت: آری در تورات خوانده‌ام که صف‌هایی از امت محمد(ص) مشغول جنگند و صف‌هایی هم در نمازند که ذکر خدای جبار را می‌گویند؛ و دیدم در تورات نوشته است. «و الا فعمیتا یعنی عینیه) سطرًا مکتوبًا محمدیه و بعده علوانا و بعده فطم فطم و بعده شیر شیر و بعده شبیرا شبیرا» پس از آن اسلام آوردم (ابن طاووس، ۴۰۶ق، ص. ۲۸-۲۹).

یاران امام علی (ع) بوده و دیگر علمای شیعه بی‌دلیل این دو را مخالف اهل بیت (ع) معرفی کرده‌اند؛ لذا او در مقام نقد این باور خطای علمای شیعه و برحسب احساس وظیفه، لازم دانسته این اشتباه آنان را تصحیح کند (ابن طاووس، ۱۴۰۶ق، ص. ۲۸). باوجود این، روش سید بن طاووس در رسیدن به این نتیجه، محل مناقشه است که در ادامه به اختصار بدان می‌پردازیم:

الف) تأثیر شخصیت سید بن طاووس بر مواضع روایی او

اساسی‌ترین ایراد وارد به روش سید بن طاووس این است که وی بیش از آنکه درباره کعب الاحبار و عبدالله بن سلام به معنی واقعی کلمه تحقیق کرده باشد، تصویری که از کعب الاحبار و عبدالله بن سلام خوشایند ذهن او بوده است را به عنوان نتیجه تحقیق خود بیان کرده است. این خوش‌بینی سید بن طاووس به کعب الاحبار و عبدالله بن سلام، ناشی از تأثیر شخصیت او بر مواضع روایی ایشان است.

شخصیت سید بن طاووس، بر تسامح مذهبی شکل گرفته بود. او از ورود به منازعات مذهبی پرهیز می‌کرد و از اینکه دیگران را مورد طعن قرار دهد اجتناب می‌کرد (ابن طاووس، ۱۴۰۶ق، ص. ۱۰). افراط سید بن طاووس در تسامح مذهبی، باعث شد که او حتی اصل امر به معروف و نهی از منکر را مسئله‌ای قلبی بداند^۱ و ضرورت آن را فراتر از یک حس قلبی و درونی، واجب نداند^۲ (کلیبرگ، ۱۳۷۱، ص. ۴۰).

^۱ او در وصیت خود به پسرش نیز امر به معروف و نهی از منکر را محدود به قلب دانسته است (ابن طاووس، ۱۳۷۰ق، ص. ۱۰۱).

^۲ این دیدگاه وی همسو با نظر برخی علمای اهل سنت نظیر سفیان ثوری (کوک، ۱۳۸۲، ج. ۱/۱۱۱) و حسن بصری (طوسی، ۱۳۶۵، ج. ۱۸۰/۶؛ کوک، ۱۳۸۲، ج. ۱/۱۴۵) است که امر به معروف را سبب خوار شدن مؤمن می‌دانستند.

مشرّب فکری سید بن طاووس، متأثر از تلمذ وی نزد علمای اهل سنت نظیر شیخ محمد النجار بود (ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ص. ۱۱۸-۱۲۰) و او در نتیجه مراد به آنان، به تسامح و وفاق‌گرایی تمایل فراوانی یافته بود.^۳ در بینش مذهبی او، بین شیعه و اهل سنت تفاوتی چشمگیری وجود ندارد و با مشاهده کوچک‌ترین قرینه موافق، باید حکم به تبرئه و انصاف مخالفان داد. دشمنی‌های آشکار مخالفان و شواهدی که نشان‌دهنده عداوت و لجاجت آنان است مورد اعتنا نخواهد بود. بر همین اساس، سید بن طاووس بر این باور بود که نباید دیگران را مورد طعن و اتهام قرار داد «فإن الطعن يحتاج إلى شهادة ثابتة مرضية في الشريعة المحمدية أو طريق يكون عذراً واضحاً عند الجلالة الإلهية» (ابن طاووس، ۱۴۰۶ق، ص. ۱۰). سید بن طاووس معتقد بود اگر منع اهل بیت (ع) درباره بی‌اعتمادی به کسانی که از ولایت آنان خارج شده‌اند وجود نداشت، حتی امکان اعتماد و استناد به اخبار کفار و پیروان سایر مذاهب اسلامی که راست‌گویی و امانت در روایتشان معروف است مقدور بود^۴ (ابن طاووس، ۱۴۰۶ق، ص. ۱۰).

درمجموع، شخصیت تسامح‌جویانه و مشرب فکری وفاق‌گرایانه سید بن طاووس به گونه‌ای بود که فرد معلوم‌الحالی مانند کعب الاحبار را نیز در شمار

^۳ این همگرایی سید بن طاووس با بعضی از علمای اهل سنت به میزانی بود که بعضی از آثار او به‌طور کامل از اهل سنت نقل شده است، مثل «ریّ الظمان من مروی محمد بن سلیمان» که آن را از ابو جعفر محمد بن عبدالله مشهور به «مطین» از چهره‌های اهل سنت نقل کرده است (ذهبی، ۱۴۱۹ق، ج. ۱۷۱/۲).

^۴ «فقد یكون في الكفار من هو ثقة في نقل ما يحكيه من الأخبار كما اعتمد علماء أهل الإسلام على أخبار أطباء أهل الذمة في إخبارهم بما يصلح لشفاء الأسقام. و لو لا المانع الذي منع من الاعتماد على رواية من خرج عن عموم لفظ الاتباع لأهل البيت أو لبعضهم بالكلية عليهم أفضل السلام لقد كان يمكن العمل برواية كل من عرف منه الصدق والأمانة في حديثه من سائر فرق الإسلام» (ابن طاووس، ۱۴۰۶ق، ص. ۱۰).

۴۱۴ق، ج. ۴۳۸/۷).

۲) جارالله زمخشری (متوفی ۵۳۸ق) که دشمنی او با تشیع شناخته شده است (حلی، ۱۹۸۲م، ص. ۲۲۷)، از نظر سید بن طاووس نیز اهل انصاف قلمداد می‌شد^۳ (ابن طاووس، بی‌تا، ص. ۱۳۱).

ب) اتکای سید بن طاووس به روایت منفرد و

راوی غیرمتخصص

ایراد دوم روش سید بن طاووس آن است که برای اثبات تشیع کعب الاحبار، از یک سو به نقلی از ابوعمر زاهد محمد بن عبدالواحد لغوی (متوفی ۳۴۵ق) که فردی غیرمتخصص در علم رجال است استناد کرده است، و از سوی دیگر این روایت ابوعمر، روایتی منفرد است که نظیر آن در هیچ‌یک از مصادر شیعی و سنی یافت نمی‌شود. افزون‌بر تفرد قول سید بن طاووس، بی‌اعتنایی او به اجماع علمای شیعه در تضعیف و عدم توثیق کعب الاحبار، از ایرادهای وارد به روش سید بن طاووس است.

سید بن طاووس در آغاز سخن خود می‌گوید: پس از تحقیقی که درباره کعب الاحبار کرده است به این نتیجه رسیده که او از خواص یاران امام علی(ع) بوده است. این نتیجه را می‌توان از دو جهت بررسی کرد:

۱) سید بن طاووس درباره مذهب کعب الاحبار، نظر علمای شیعه معاصر خود را جویا و برای وی روشن شده است که آنان او را از مخالفان اهل بیت(ع) می‌دانسته‌اند. باوجود این، سید بن طاووس بدون ارائه ادله متقن تاریخی و رجالی در توثیق کعب الاحبار و درستی مذهب وی، یک‌جانبه از اجماع علمای شیعه درباره مذهب کعب خارج شده است. اینکه سید بن طاووس فردی مانند ابوعمر زاهد محمد بن

خواص یاران امام علی(ع) به حساب آورد (ابن طاووس، ۴۱۲ق، ص. ۲۹). حال آنکه مواضع اعتقادی سیاسی کعب الاحبار در تعارض با سیره و منش اعتقادی سیاسی امام علی(ع) قرار داشت و واضح‌ترین دلیل در رد ادعای سید بن طاووس در تشیع کعب الاحبار است.

در اینجا می‌توان به برخی افراد دیگر که سید بن طاووس به آنان کاملاً خوش‌بین بود و آنان را اهل صلاح و سداد می‌دانست اشاره کرد:

۱) عبدالله بن سلام (متوفی ۴۳ق)^۱ که سید بن طاووس او را نیز در شمار یاران خاص امیرالمؤمنین(ع) شمرده است. درحالی که عبدالله در زمره افرادی بود که حاضر به بیعت با امام علی(ع) نشد (ابن خلدون، ۱۳۹۱، ج. ۱۵۱/۲) و نام او در شمار یاران و پیروان معاویه ثبت شده است (ابن عبدالبر، ۴۱۲ق، ج. ۹۲۳-۹۲۱/۳) و بنی‌امیه با وضع روایت برای بزرگ‌نمایی او^۲ (ابن حجر عسقلانی، ۴۱۵ق، ج. ۱۰۳/۴)، نزول برخی آیات را در شأن وی بیان کردند (ابن عبدالبر، ۴۱۲ق، ج. ۹۲۳-۹۲۱/۳). حال آنکه عبدالله بن سلام یهودی به تحریف آیاتی که در شأن امیرالمؤمنین(ع) نازل شده بود مبادرت می‌ورزید و آیاتی همچون «قل کفی بالله شهیدا بینی و بینکم و من عنده علم الكتاب» (رعد/۱۳) را که درباره امیرالمؤمنین(ع) نازل شده بود به خود منتسب می‌کرد (سیوطی،

^۱ عبدالله بن سلام یهودی به‌ظاهر اسلام را پذیرفت؛ اما او نقش مهمی در تحریف و ورود اسرائیلیات به اسلام ایفا کرد (عسکری، بی‌تا، ج. ۴۹۴/۱).

^۲ نظیر این روایت: «سعد بن ابی وقاص قال: ما سمعت النبی(ص) يقول لأحد یمشی علی الأرض: إنه من أهل الجنة إلا لعبدالله بن سلام. فقال: التمسوا العلم عند أبی الدرداء، و سلمان، و ابن مسعود، و عبدالله بن سلام الذی كان یهودیاً فأسلم. سمعت رسول الله(ص) يقول: إنه عاشر عشرة فی الجنة» (ابن حجر عسقلانی، ۴۱۵ق، ج. ۱۰۳/۴).

^۳ «أقول: و هذا الزمخشری من أعیان رجال أهل الخلاف و یمیل إلى الانصاف» (ابن طاووس، بی‌تا، ص. ۱۳۱).

عبدالواحد را تنها مرجع خود در اثبات تشیع کعب الاحبار قرار داده است می‌تواند ناشی از خطای او در «احراز حقیقت به اتکای مرجعیت» باشد.^۱ حال آنکه ابوعمر زاهد اساساً مورخ، محدث و رجال‌شناس نیست که صلاحیت اظهار نظر علمی درباره مذهب کعب الاحبار را داشته باشد. تخصص نداشتن ابوعمر زاهد، مرجعیت علمی، وثاقت و اشتها لازم او را در این زمینه مخدوش و نامعتبر می‌سازد و تنها از او می‌توان در *فقه اللغة* به عنوان مرجعی علمی نام برد؛ بنابراین کشف حقیقت به استناد نظر وی، خطای سید بن طاووس بوده است که او را در این موضوع مرجع و صاحب نظر پنداشته است.

۲- سید بن طاووس مدعی است که پس از تحقیق به این باور رسیده که کعب الاحبار از خواص شیعیان امام علی (ع) بوده است؛ اما گویا تحقیق او تنها بر یک کتاب (*مناقب الامام الهاشمی ابی الحسن علی بن ابی طالب*) و یک راوی غیرمتخصص (محمد بن عبدالواحد) تکیه دارد. این موضوع یا به منزله مراجعه نکردن سید به کتب علمای شیعه پیش از خود یا به معنای دسترسی نداشتن او به تألیفات ایشان است. اگر سید اندکی در مصادر شیعی که پیش از وی تألیف یافته بود تتبع و تأمل می‌کرد متوجه می‌شد که خبری در هیچ یک از این مصادر از طریق کعب الاحبار گزارش و نقل نشده است که این مسئله گویای اعتبار و توثیق نداشتن او نزد علمای شیعه است. نه تنها در مصادر حدیثی شیعه، روایتی از طریق کعب گزارش

نشده است؛ بلکه حتی بخاری و مسلم نیز در صحیحین خود روایتی از کعب نقل نکرده‌اند (ذهبی، ۴۰۵ق، ج. ۳/۴۹۰). بخاری کعب الاحبار را فردی صدیق نمی‌داند (ابن عساکر، ۴۱۵ق، ج. ۵۰/۱۶۹). افرادی نیز مانند ابن قتیبه و نووی اصلاً از کعب روایتی گزارش نکرده‌اند، و طبری نیز به ندرت از او مطلبی ارائه کرده است (امین، ۳۴۷ق، ص. ۱۹۳)؛ بنابراین قدر متیقن حاصل از تتبع در مصادر شیعه و سنی، آن است که کعب نزد فریقین، شخصی غیرموثق و غیرشیعی است.

۳-۳. نقد روایت سید بن طاووس درباره تشیع کعب الاحبار

ابن طاووس با ذکر روایت یادشده کوشیده است تشیع اعتقادی کعب الاحبار را اثبات کند؛ اما به دلایلی دیدگاه ایشان درست به نظر نمی‌رسد که در ادامه تلاش شده است این روایت را به اختصار از جوانب مختلف نقد کنیم:

۱-۳-۳. نقد مصدر و راوی روایت

سید بن طاووس روایت تشیع کعب الاحبار را از کتاب *مناقب الامام الهاشمی ابی الحسن علی بن ابی طالب* نقل کرده است. برای یافتن و رؤیت کتاب گفته شده، تتبع فراوانی صورت گرفت که منتج به دو نتیجه شد:

الف) در نظر اول ممکن است چنین تصور شود که کتاب *مناقب الامام الهاشمی ابی الحسن علی بن ابی طالب*، همان کتاب *مناقب الامام علی بن ابی طالب* تألیف ابن مغازلی باشد؛ اما بعد از جستجو در کتاب ابن مغازلی، فقط یک روایت از راوی سید بن طاووس، یعنی محمد بن عبدالواحد پیدا شد که

۱. یکی از خطاهایی که تاریخ‌نگاری نوین آن را به حق بر نمی‌تابد و خارج از چهارچوب عقلانیت مدرن پژوهشی می‌نشانند «احراز حقیقت به اتکای مرجعیت» است. این خطای نسبتاً رایج، مفید این معناست که سخنی و روایتی را نه به اعتبار فحوا و دلایل آن، بلکه به حیث اعتبار گوینده‌اش بپذیریم. بدیهی است که مرتکبان این خطا دانسته یا ندانسته مرعوب شخصیت بزرگانی‌اند که سخن خود را به اقوال آنان مستند می‌کنند (ناظمیان فرد، ۱۳۷۸، ص. ۲۰).

۱۴۰۸ق، ج. ۱۶۷/۲۰).

مشهور نبودن کتاب مناقب الامام الهاشمی ابی الحسن علی بن ابی طالب ابو عمر زاهد، کاشف از آن است که این کتاب از نظر ارزش و اعتبار علمی نتوانسته است جای خود را در ردیف کتب مرجع روزگار مؤلف و پس از آن باز کند؛ لذا با توجه به اطلاعات محدودی که درباره این کتاب وجود دارد، می توان فهمید کتاب یادشده در عصر سید بن طاووس از نظر قوت و اعتبار علمی در ردیف کتاب های کم اعتبار قرار داشته است که اهتمام و توجه بدان ها چندان مفید فایده علمی نبوده است. حال آنکه سید بن طاووس می توانست دیدگاه خود را درباره تشیع کعب الاحبار به استناد دیگر مصادر موثق و مرجع علمای شیعه و سنی معاصر خود، مستدل و مبرهن سازد.

درباره راوی خبر، یعنی ابو عمر محمد بن عبدالواحد البغدادی الزاهد^۳ در مصادر اخبار محدود و مشابهی از او ثبت شده و بیشتر اسامی علما و شاگردان وی آمده است (ذهبی، ۱۴۰۵ق، ج. ۵۰۸/۱۵-۵۱۳؛ زبیدی، بی تا، ص. ۲۰۹؛ بغدادی، ۱۴۲۲ق، ج. ۶۱۸/۳؛ ابن ابی یعلی، بی تا، ج. ۶۷/۲-۶۹؛ الانباری، ۱۴۰۵ق، ج. ۲۰۶/۱-۲۱۱؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲ق، ج. ۱۰۶/۱۴-۱۰۳؛ ابن خلکان، ۱۹۷۱م، ج. ۳۲۹/۴-۳۳۳؛ حموی، ۱۴۱۴ق، ج. ۲۵۵۸/۶-۲۵۵۹؛ ذهبی، ۱۴۱۹ق، ج. ۶۰/۳-۶۲؛ سیوطی، بی تا، ج. ۱۶۷/۱-۱۷۰).

درباره ابو عمر زاهد دو نکته محل تأمل است:

(۱) در هیچ مصدری، از او به عنوان مورخ یاد نشده

محتوای متفاوتی با گزارش ابن طاووس درباره تشیع کعب الاحبار دارد؛ در نتیجه مصدر این گزارش، کتاب ابن مغازلی نیست؛ ب) کتاب مناقب الامام الهاشمی ابی الحسن علی بن ابی طالب متعلق به شخص ابو عمر زاهد محمد بن عبدالواحد لغوی، یعنی همان راوی سید بن طاووس است. در اخبار مربوط به ابو عمر زاهد از این کتاب یاد شده که البته این کتاب مفقود شده و موجود نیست. سید بن طاووس به تمام کتاب مناقب الامام الهاشمی ابی الحسن علی بن ابی طالب^۱ ابو عمر زاهد یا پاره هایی از آن دسترسی داشته که گزیده ای از این کتاب ابو عمر را به صورت تلخیص تدوین کرده است. تلخیص ابن طاووس از کتاب ابو عمر زاهد با چند عنوان مختلف ثبت شده است که در فهرست آثار ابن طاووس، این تلخیص بدین نام ها شناخته می شود:

(۱) انوار اخبار ابی عمر زاهد (تهرانی، ۱۴۰۸ق، ج.

۱۶۷/۲۰)؛

(۲) الاختیارات من کتاب ابی عمرو الزاهد فی

الحديث (تهرانی، ۱۴۰۸ق، ج. ۳۶۶/۱)؛

(۳) کتاب اخترته من کتاب ابی عمرو الزاهد^۲ (حر

عاملی، ۱۳۶۲، ج. ۲۰۶/۲)؛

(۴) المختار من اخبار ابی عمرو الزاهد (تهرانی،

^۱ این کتاب، با عنوان یا موضوع «مناقب» از ابو عمر زاهد گزارش شده که درباره فضائل اهل بیت (ع) بوده است. در الدررعه چنین آمده است: «نقل السيد حسين بن مساعد الحسيني في «تحفة الأبرار» جملة من الأحاديث عن «كتاب المناقب لأبي عمرو الزاهد» (تهرانی، ۱۴۰۸ق، ج. ۶۷/۲). آقابزرگ به این مسئله که سید بن طاووس به روایات ابی عمر زاهد در مناقب اهل بیت (ع) دسترسی داشته نیز اشاره کرده است (تهرانی، ۱۴۰۸ق، ج. ۶۷/۲)؛ در نتیجه مشخص می شود منظور ابن طاووس از کتاب مناقب الامام الهاشمی... همین کتاب متعلق به ابو عمر زاهد است.

^۲ عبارت سید بن طاووس به این صورت است: «و جمعت کتاب اخترته من کتاب ابی عمرو الزاهد سمّيته کتاب: انوار اخبار ابی عمرو الزاهد».

^۳ او معروف به غلام ثعلب بود که در قرن چهارم هجری می زیست (۳۴۵-۲۶۱ق). این لقب را به دلیل ملازمت او با استادش، ثعلب، به وی داده بودند (ذهبی، ۱۴۰۵ق، ج. ۵۰۸/۱۵). ابو عمر به سبب زهد، مشهور به «زاهد» بود (ذهبی، ۱۴۰۵ق، ج. ۵۱۳-۵۰۸/۱۵؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲ق، ج. ۱۰۶-۱۰۳/۱۴)، و به دلیل پیشه خیاطی به «المطرز» مشهور شد (زبیدی، بی تا، ص. ۲۰۹).

۲-۳-۳. نقد محتوای روایت

در روایت سید بن طاووس کسی که از کعب الاحبار در مقابل تازیانه، زبان و انتقادهای عمر بن خطاب دفاع کرده، امام علی (ع) است (ابن طاووس، ۱۴۰۶ق، ص. ۲۸-۲۹). حال آنکه مضمون این روایت، با رفتار و منش واقعی کعب الاحبار درباره امیرالمؤمنین (ع) در تضاد است؛ زیرا تتبع در مصادر شیعه و اهل سنت گویای آن است که هیچ روایتی که نشان‌دهنده ارادت و دوستی میان کعب الاحبار و امام علی (ع) باشد، وجود ندارد و به عکس، کعب الاحبار از دشمنان امام علی (ع) و از کسانی بود که با خلافت امیرالمؤمنین (ع) پس از عمر بن خطاب مخالفت کرد؛ زیرا از نظر او امام علی (ع) در دین‌داری مردی استوار و محکم بود که عیب و گناه احدی را نادیده نمی‌گیرد، لغزش دیگران را تحمل نمی‌کند و بر طبق اجتهادش عمل می‌کند. از نظر کعب الاحبار این ویژگی‌های امام علی (ع) با سیاست مردم‌داری سازگار نبود (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج. ۸۱/۱۲؛ عاملی، ۱۴۳۰ق، ج. ۱۵/۱۳۰-۱۳۱).

تصادم و تقابل فکری اعتقادی میان امیرالمؤمنین (ع) با کعب الاحبار، از یک سو باعث تبری و بیزاری کعب از امام علی (ع)، و از سوی دیگر باعث کذاب خوانده شدن کعب از سوی آن حضرت شده بود (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج. ۷۷/۴). این موضع‌گیری علیه کعب الاحبار محدود و محصور به امام علی (ع) نماند؛ بلکه از میان اهل بیت (ع)، امام باقر (ع) نیز کعب را کذاب معرفی کرده بود (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج. ۴/۲۴۰).

رفتار کعب الاحبار نشان‌دهنده این موضوع است که او با امیرالمؤمنین (ع) همدل نبود، و برخلاف نظر سید بن طاووس، نشان می‌دهد او از هواداران جدی حزب رقیب سیاسی امام علی (ع) بود که در ادامه و

است. ضمن اینکه مصادر، حتی محدث بودن وی را نیز به دلیل اتکای بیش از اندازه او بر حافظه‌اش قابل اعتماد ندانسته‌اند (سیوطی، بی‌تا، ج. ۱/۱۶۴) و به همین دلیل به کذب متهم شده (ابن خلکان، بی‌تا، ج. ۳۳۰/۴) و مورد مذمت قرار گرفته است (ذهبی، ۱۴۰۵ق، ج. ۸۸/۱۲).

۲) بیشترین شهرت ابوعمر، به دلیل تخصص وی در دانش لغت بود. براساس همین تخصص او بود که از او با تعبیر: «فکان من اکابر اهل اللغة» (بغدادی، ۱۴۲۲ق، ج. ۳/۶۱۸؛ ابن ابی‌علی، بی‌تا، ج. ۲/۶۷-۶۹؛ الانباری، ۱۴۰۵ق، ج. ۱/۲۰۶-۲۱۱)؛

«ابوعمر اللغوی» (ابن جوزی، ۱۴۱۲ق، ج. ۱۴/۱۰۳-۱۰۶)؛

«أحد أئمة اللغة المشاهیر المکثرین» (ابن خلکان، ۱۹۷۱م، ج. ۴/۳۲۹-۳۳۳)؛

«من أئمة اللغة و اکابر أهلها و أحفظهم لها» (حموی، ۱۴۱۴ق، ج. ۶/۲۵۵۶-۲۵۵۸؛ ذهبی، ۱۴۱۹ق، ج. ۳/۶۰-۶۲؛ سیوطی، بی‌تا، ۱۶۷/۱-۱۷۰)؛

یاد شده است. با توجه به دانش تخصصی وی، نظر او نمی‌تواند برای شناخت شخصیت‌های تاریخی و مؤثر در جریان‌های صدر اسلام مانند کعب الاحبار مفید و معتبر شمرده شود.^۱

^۱ برای نمونه می‌توان از افراط وی به فضیلت‌تراشی برای معاویه نام برد. حال آنکه دشمنی معاویه، ابوسفیان و بنی‌امیه با اسلام در مصادر شیعی و بعضی از مصادر اهل سنت ثبت شده است. علاقه ابوعمر زاهد به معاویه به میزانی بود که کتابی با عنوان فضائل معاویه نوشت و آن را قبل از آغاز جلسات تدریس خود برای شاگردانش قرائت می‌کرد. بدین‌گونه که در جلسات درس او، نخست فضائل معاویه بیان می‌شد، و بعد مباحث درسی (سیوطی، بی‌تا، ج. ۱/۱۶۵؛ حموی، ۱۴۱۴ق، ج. ۶/۲۵۵۸؛ ابن خلکان، ۱۹۷۱م، ج. ۴/۳۳۲؛ ذهبی، ۱۴۰۵ق، ج. ۸۷/۱۲)؛ در نتیجه به نظر می‌رسد مواضع ابوعمر زاهد به شخصیت‌های صدر اسلام، بیشتر ریشه در تمایلات شخصی او دارد تا در شناخت تاریخی صحیح از افراد.

ذیل عنوان «نقد مواضع اعتقادی سیاسی شخص اول روایت» بدان می‌پردازیم.

۳-۳-۳. نقد مواضع اعتقادی سیاسی شخص اول

روایت

در روایت سید بن طاووس، کعب الاحبار در کانون توجه قرار گرفته و نقش محوری دارد؛ لذا بررسی تطبیقی آنچه در روایت به او منتسب شده است با مواضع اعتقادی سیاسی وی ضروری می‌نماید. روشن است که در روایت سید بن طاووس، کعب الاحبار در زمره یاران مخلص و شیعیان اعتقادی امام علی (ع) به شمار آمده است؛ بنابراین باید تناسب مواضع او را با این ادعا ارزیابی کرد.

خواص اصحاب امیرالمؤمنین (ع)، به خلافت بلافصل ایشان پس از رسول خدا (ص) ایمان قلبی داشتند؛ در نتیجه، تابع مواضع اعتقادی و سیاسی آن حضرت بودند. حال آنکه شخصیت کعب الاحبار، علاوه بر اینکه با مواضع خواص اصحاب امام همسو نبود، رویکرد و عملکرد او نیز در تضاد با مواضع خواص یاران امام علی (ع) قرار داشت.

الف) نقد مواضع اعتقادی کعب الاحبار

کعب الاحبار، قلباً به اسلام ایمان نیاورده بود؛ از این رو در ورود خرافات و اسرائیلیات به فرهنگ و منابع اسلامی تلاش فراوانی کرد. کعب الاحبار از برجسته‌ترین افرادی است که سبب ورود خرافات و اسرائیلیات به تفاسیر شد^۱ (ذهبی، بی‌تا، ص. ۲۸؛ امین، ۱۳۴۷ق، ص. ۲۸). او راوی اصلی اخبار جعلی

اسرائیلیات بود. اخبار یهود، تمجید از اهل کتاب و بیت المقدس^۲ از طریق او وارد مصادر تاریخی شده است (مزی، ۱۴۰۰ق، ج. ۳۰۳/۳؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹ق، ج. ۱۷۷/۶؛ طروش، ۱۴۱۰ق، ص. ۴۲۱؛ رشید رضا، ۱۴۱۴ق، ج. ۱۰-۹/۱؛ عسکری، بی‌تا، ج. ۴۹۴/۱). این در حالی است که هیچ‌یک از خواص یاران امام علی (ع) کمترین تمایلی به خرافات و اسرائیلیات نداشتند و عقاید خود را مستقیم از امام اخذ می‌کردند.^۳

کعب الاحبار از یک سو با هدف تعظیم و تقدیس تورات در مقابل قرآن، و از سوی دیگر برای کاستن از ارزش قرآن، چنین بین مسلمانان تبلیغ می‌کرد که تمام نیازمندی انسان‌ها تا روز قیامت در تورات پاسخ داده شده و هیچ موضوع مهمی نیست مگر اینکه در تورات آمده است (بیهقی، ۱۴۰۵ق، ج. ۴۷۶/۶؛ سیوطی، ۱۴۱۴ق، ج. ۵۵۸/۳-۵۵۹). حال آنکه امام علی (ع) همواره مسلمانان را به تلاوت قرآن و عمل به آن ترغیب و توجه می‌داد و یکی از وصیت‌های مهم ایشان به مسلمانان در آستانه شهادت، عمل به قرآن بود (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج. ۱۲۰/۶؛ ابن کثیر، ۱۴۰۷ق، ج. ۳۲۷/۷).

کعب الاحبار از افرادی بود که روایات قصص^۴ را

^۲ کعب الاحبار در وضع روایات جعلی برای اثبات برتری بیت المقدس به کعبه اهتمام داشت (ابوری، ۱۹۹۴م، ص. ۱۴۰) و بیت المقدس را سرزمین مبارک می‌نامید «و هو بلد مبارک لأهله فیه» (مقریزی، ۱۴۲۲ق، ج. ۷۱/۱).

^۳ ابوذر غفاری که از خواص اصحاب امام علی (ع) بود و از کعب و مواضع او شناخت دقیقی داشت او را شخصی یهودی می‌دانست که صلاحیت آموزش دین اسلام را به مسلمانان نداشت (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج. ۵۴/۳؛ ج. ۲۵۶/۸؛ مسعودی، ۱۴۰۹ق، ج. ۳۴۰/۲).

^۴ قصه‌گویی روشی بود که توسط آن اخبار و راهبان به‌ظاهر مسلمان، روایات مربوط به سنت یهودی و مسیحی خود (اسرائیلیات) را برای مسلمانان نقل می‌کردند و به این طریق هر افسانه و دروغی که می‌خواستند در میان مسلمانان رواج می‌دادند (عاملی، ۱۴۲۶ق، ج. ۱۳۷/۱). قصاص نقش مهمی در ترویج اسرائیلیات (ابوهره، ۱۹۹۶م،

^۱ رشید رضا در مجله المنار خود، بارها به یهودی بودن کعب الاحبار و ورود جعلیات و اسرائیلیات توسط او به منابع اسلامی اشاره کرده است (رشید رضا، بی‌تا، ج. ۹۳/۵؛ ج. ۹۷/۱۹؛ ج. ۲۶۰/۲۲؛ ج. ۷۳/۲۶؛ ج. ۳۷۷/۲۷، ۵۳۹، ۴۵۹، ۶۱۰، ۶۹۴، ۷۱۶؛ ج. ۷۴۷/۲۸). همو، کعب الاحبار را زندیقی می‌دانست که به‌ظاهر اسلام آورد و همت خود را جهت تخریب اسلام صرف کرد (رشید رضا، بی‌تا، ج. ۷۴۷/۲۸).

در حدیث، تفسیر و تاریخ مسلمانان وارد کرد (ابن‌شبه نمیری، ۱۴۰۹ق، ج. ۹/۱؛ امین، ۱۳۴۷ق، ص. ۱۹۲، ۲۴۲)، و در طبقه «اصحاب القصص»^۱ جای گرفت (ابن‌ابی‌یعلی، بی‌تا، ج. ۲۳۸/۱). کعب با حمایت عمر بن خطاب^۲ (ابن‌جوزی، ۱۴۰۹ق، ص. ۹۴؛ مزی، ۱۴۰۰ق، ج. ۳۱۴/۴؛ ابن‌کثیر، ۱۴۱۹ق، ج. ۲۸/۷) و معاویه (ابن‌جوزی، ۱۴۰۹ق، ص. ۱۸۷، ۱۹۵-۱۹۴؛ ابن‌شبه نمیری، ۱۴۰۹ق، ج. ۸/۱؛ کتانی، بی‌تا، ج. ۳۳۶/۲) به قصه‌گویی اهتمام داشت. حال‌آنکه در دوران حکومت امام علی(ع)، با قصاص به‌شدت برخورد شد به‌گونه‌ای که از مساجد اخراج می‌شدند (ابوزهره، ۱۹۹۶ق، ص. ۱۵؛ عاملی، ۱۴۲۶ق، ج. ۱۵۱/۱).

ب) نقد مواضع سیاسی کعب الاحبار

کعب الاحبار ارتباط بسیار نزدیکی با خلیفه دوم داشت^۳ (مزی، ۱۴۰۰ق، ج. ۱۹۲/۲۴؛ عاملی، ۱۴۲۶ق، ج. ۱۲۱/۱-۱۲۳؛ ذهبی، ۲۰۰۳م، ۲۱۴/۲؛ ابن‌مبارک،

ص. ۱۵)، رواج احادیث ضعیف و جعلی، خرافات و اباطیل و تضعیف دانش در بین مسلمانان داشتند (ابن‌جوزی، ۱۴۰۹ق، ص. ۷۹، ۱۷۲، ۳۵۴-۳۵۳؛ زمخشری، ۱۴۱۲ق، ج. ۳۰۰/۴؛ ابن‌حبان، ۱۴۲۰ق، ج. ۸۳/۱).

^۱ ابن‌جوزی در مبحثی با عنوان «ذكر أعيان المذکرین من أهل الشام» اولین نامی که در زمره قصاص آورده، کعب الاحبار است (ابن‌جوزی، ۱۴۰۹ق، ص. ۲۷۸).

^۲ قصه‌گویی بعد از رحلت رسول خدا(ص)، به‌صورت برنامه‌ریزی‌شده در دستور کار دستگاه خلافت قرار گرفت و در دوران بنی‌امیه به اوج خود رسید (بغدادی، ۱۴۲۲ق، ج. ۲۲۲/۱؛ ذهبی، ۱۴۰۵ق، ج. ۱۴۶/۳؛ کندی، بی‌تا، ص. ۳۰۴؛ ابن‌حجر عسقلانی، ۱۴۱۸ق، ص. ۱۶۶).

^۳ او از مشاوران نزدیک خلیفه دوم محسوب می‌شد (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج. ۸۱/۱۲؛ عاملی، ۱۴۳۰ق، ج. ۱۳۰/۱۵-۱۳۱؛ ابن‌عساکر، ۱۴۱۵ق، ج. ۳۵۳/۱). این نزدیکی به‌قدری بود که خلیفه دوم به کعب الاحبار اجازه داد تا در انتهای شب و ابتدای روز برای او تورات بخواند (عاملی، ۱۴۲۶ق، ج. ۱۳۲-۱۳۰/۱). ابوریه، در بحثی با عنوان «کعب و عمر» به روابط نزدیک کعب و خلیفه دوم پرداخته است (ابوریه، ۱۹۹۴م، ص. ۱۲۵).

۱۴۱۵ق، ج. ۲۵۲/۱)، و از حامیان سرسخت عمر بن خطاب بود که در مدح وی احادیث و روایات فراوانی را جعل کرد^۴ (ابن‌سعد، ۱۴۱۰ق، ج. ۲۵۳/۳؛ ابونعیم، ۱۴۰۷ق، ج. ۳۷۱/۵؛ ج. ۲۵/۶؛ ابن‌حجر عسقلانی، ۱۴۲۴ق، ج. ۱۵۶/۱؛ سیوطی، ۱۴۲۵ق، ص. ۹۸؛ ابن‌کثیر، ۱۴۰۷ق، ج. ۵۶/۷؛ ج. ۱۰۶/۸). این شخص کعب الاحبار بود که لقب «فاروق» را برای خلیفه دوم جعل کرد (ابن‌سعد، ۱۴۱۰ق، ج. ۳۳۲/۳؛ طبری، بی‌تا، ج. ۶۰۸/۳؛ ابن‌جوزی، بی‌تا، ص. ۳۰؛ ابن‌کثیر، ۱۴۰۷ق، ج. ۱۳۳/۷)؛ حال‌آنکه لقب «فاروق»، یکی از لقب‌هایی بود که رسول خدا(ص) بر امیرالمؤمنین(ع) نهاده بود (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج. ۱۷۴۴/۴؛ ابن‌عساکر، ۱۴۱۵ق، ج. ۴۲/۴۲؛ ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج. ۲۲۸/۱۳). از همه مهم‌تر آنکه کعب الاحبار، مخالف جدی به خلافت رسیدن امام علی(ع) پس از عمر خطاب بود. دلیل مخالفت کعب الاحبار، به‌تصریح خودش آن بود که امام علی(ع) در دین‌داری مردی استوار و محکم است، عیب و گناه احدی را نادیده نمی‌گیرد و لغزش دیگران را تحمل نمی‌کند و بر طبق اجتهادش عمل می‌کند؛ و از نظر کعب الاحبار، این ویژگی‌های امام(ع) با سیاست مردم‌داری سازگار نبود! (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج. ۸۱/۱۲؛ عاملی، ۱۴۳۰ق، ج. ۱۳۱/۱۵-۱۳۰).

کعب الاحبار از نزدیکان خاص معاویه نیز بود (ابن‌حجر عسقلانی، ۱۴۱۵ق، ج. ۴۸۳/۵؛ کتانی، بی‌تا، ج. ۴۴۶/۲؛ ذهبی، ۱۴۰۵ق، ج. ۴۹۰/۲؛ ذهبی، ۲۰۰۳م، ج. ۲۱۴/۲). او سعی فراوانی در اثبات برتری معاویه و شامیان نسبت به سایر افراد و سرزمین‌های

^۴ کعب برای عمر جایگاه ممتازی قائل بود. چندان که به مسلمانان می‌گفت: با مرگ خلیفه دوم، آنان گرفتار جهنم خواهند شد (ابن‌سعد، ۱۴۱۰ق، ج. ۲۵۳/۳). او ادعا می‌کرد در تورات روایاتی درباره شخصیت بی‌نظیر عمر بن خطاب وجود دارد، و آن روایات را برای مسلمانان نقل می‌کرد (ابن‌سعد، ۱۴۱۰ق، ج. ۲۵۳/۳).

اسلامی داشت (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج. ۱/۱۸۹؛ ابوریه، ۱۹۹۴م، ص. ۱۲۴). معاویه نیز متقابلاً همواره کعب را مدح می‌کرد (کتانی، بی‌تا، ج. ۲/۲۲۶) و ضمن هموار کردن شرایط، برای شناساندن کعب به‌عنوان مرجع در قرآن، تفسیر و حدیث، وی را صادق‌ترین (بخاری، ۱۴۲۲ق، ج. ۹/۱۱۰؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج. ۵۰/۱۶۹؛ مسعودی، ۴۰۹ق، ج. ۲/۲۵۰) و عالم‌ترین فردی معرفی می‌کرد که می‌شناخت (مزی، ۱۴۰۰ق، ج. ۲۴/۱۹۲؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵ق، ج. ۵/۴۸۱-۴۸۳).

کعب الاحبار به پشتوانه حمایت حکومت‌ها،^۱ به‌عنوان مفسر قرآن شهرت پیدا کرد^۲ (طبری، بی‌تا، ج. ۱/۲۶۵؛ مقریزی، ۱۴۲۲ق، ج. ۱/۴۱۶؛ مسعودی، ۴۰۹ق، ج. ۲/۱۱۱) و با تکیه بر دانسته‌های تحریف‌یافته و خرافی خود، در مقام مرجعیت علمی معرفی شد و به‌عنوان عضوی از اعضای دستگاه خلافت مورد پذیرش مردم قرار گرفت (عسکری، بی‌تا، ج. ۱/۴۹۴-۴۹۵)؛ چراکه مصلحت دستگاه قدرت در این بود که علوم نبوی که در اختیار امیرالمؤمنین(ع) بود، مطرح نشود تا خلافت و قدرت خلفا استمرار یابد (عسکری، بی‌تا، ج. ۱/۴۹۷-۴۹۸). حال آنکه امیرالمؤمنین(ع) و خواص یاران ایشان می‌کوشیدند همواره سیره رسول خدا(ص) را به مسلمانان یادآوری و علوم نبوی را منتشر سازند.

ارتباط کعب الاحبار با اشخاصی نظیر ابودرداء (ابن سعد، ۱۴۱۰ق، ج. ۷/۳۱۰)، عمرو بن عاص

(سیوطی، ۱۴۱۴ق، ج. ۴/۲۸۴)، ابوهریره (بخاری، ۱۴۲۲ق، ج. ۴/۱۲۸؛ ذهبی، ۲۰۰۳م، ج. ۲/۲۱۴؛ ذهبی، بی‌تا، ص. ۵۷؛ ابوریه، ۱۹۹۴م، ص. ۱۶۴) و طلحة بن عبیدالله (ابن جوزی، بی‌تا، ص. ۱۲۵) نیز گویای مواضع اعتقادی سیاسی مخالف او با امام علی(ع) است.

۴. نتیجه‌گیری

سید بن طاووس با نقل گزاره «أن کعب الاحبار کان من خواص مولانا علی علیه‌السلام» در کتاب الملاحم و الفتن خود، این گزارش را برای نخستین بار وارد تراث شیعی کرد. چه قبل از او هیچ‌کس از علمای شیعی چنین گزارشی را نقل نکرده است. مأخذ سید بن طاووس در نقل خود، کتاب مفقودشده مناقب الامام الهاشمی ابی‌الحسن علی بن ابی‌طالب تألیف ابوعمر زاهد محمد بن عبدالواحد لغوی است.

اعتنای سید بن طاووس به روایت ابوعمر زاهد درباره قرار دادن کعب الاحبار در شمار خواص یاران امیرالمؤمنین(ع)، ناشی از موضع‌گیری‌های روایی ایشان است که تحت تأثیر شخصیت وی بوده است. شخصیت تسامح‌جویانه و مشرب فکری وفاق‌گرایانه سید بن طاووس باعث شد کعب الاحبار را از خواص اصحاب امام علی(ع) بداند. ضمن آنکه سید بن طاووس درباره تشیع کعب به روایت منفرد و راوی غیرمتخصص اتکا کرده است، و این اشتباه روشی سید بن طاووس در اعتماد به ابوعمر زاهد، ناشی از خطای «احراز حقیقت به اتکای مرجعیت» است.

روایت تشیع کعب الاحبار با نقدهای جدی مواجه است که مجموع این نقدها، نادرستی این گزارش را نمایان می‌سازد، و می‌توان مهم‌ترین نقدهای وارد به این روایت را چنین احصا کرد:

(۱) نقد مصدر و راوی روایت: کتاب مناقب الامام الهاشمی ابی‌الحسن علی بن ابی‌طالب از نظر قوت و

^۱ حمایت حکومت‌ها از کعب، وی را به چهره‌ای معتبر تبدیل کرد که حتی خلیفه مسلمانان برای قضاوت به او مراجعه می‌کرد و معاویه حکم او را جهت حل ابهامات تفسیری می‌پذیرفت (ابن کثیر، ۱۴۰۷ق، ج. ۱/۱۷۱؛ عاملی، ۱۴۳۰ق، ج. ۱/۱۲۳).

^۲ ابوریه نمونه‌های فراوانی از ورود اسرائیلیات به تفاسیر اسلامی از طریق کعب ارائه داده است (ابوریه، ۱۹۹۴م، ص. ۱۳۰-۱۳۵).

اعتبار علمی در روزگار مؤلف، در ردیف کتاب‌های کم اعتبار قرار داشت. علمای آن عصر کمتر بدان توجه داشتند و سرانجام این کتاب نیز مفقود شده است. راوی روایت ابو عمر زاهد، فردی غیرمتخصص است که به کذب متهم و مذمت شده است.

۲) نقد محتوای روایت: برخلاف متن روایت که در آن کعب الاحبار از خواص یاران امام علی (ع) شناسانده شده است؛ تصادم و تقابل فکری اعتقادی میان امیرالمؤمنین (ع) با کعب الاحبار، از یک سو باعث تبری و بیزاری کعب از امام علی (ع)، و از سوی دیگر باعث کذاب خوانده شدن کعب از سوی آن حضرت شده بود. همچنین برخلاف نظر سید بن طاووس، رفتار کعب الاحبار نشان می‌دهد کعب از خواص یاران امام نبود؛ بلکه او از هواداران جدی حزب رقیب سیاسی امام علی (ع) بود؛

۳) نقد مواضع اعتقادی و سیاسی کعب الاحبار: کعب الاحبار برای تزلزل جایگاه قرآن نزد مسلمانان و تضعیف اعتقاد آنان به کتاب خدا می‌کوشید. حال آنکه امام علی (ع) همواره مسلمانان را به تلاوت قرآن و عمل به آن ترغیب و توجه می‌داد و یکی از وصیت‌های مهم ایشان به مسلمانان در آستانه شهادت، عمل به قرآن بود. همچنین امام علی (ع) به شدت با قصاص که کعب از معروف‌ترین چهره‌های قصه‌گو و تحریف‌گر در تاریخ اسلام بود، برخورد کرد. موضع سیاسی کعب نیز چنان بود که نه تنها از حامیان سرسخت عمر بن خطاب بود، بلکه هیچ اعتقادی به خلافت امام علی (ع) نداشت و از مخالفان به خلافت رسیدن امیرالمؤمنین (ع) بعد از عمر بود.

منابع

قرآن کریم

الانباری، عبدالرحمن بن محمد (۱۴۰۵ق). *نزهة*

الألباء فی طبقات الأدباء (تحقیق ابراهیم السامرائی؛ ج. ۱). مکتبة المنار، الزرقاء.

ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (۱۴۰۴ق). *شرح نهج البلاغه* (ج. ۳، ۴، ۶، ۱۲، ۱۳). مکتبة آية الله العظمی المرعشی النجفی.

ابن ابی یعلی، ابوالحسن (بی تا). *طبقات الحنابلة* (تحقیق محمد حامد الفقی؛ ج. ۱، ۲). دار المعرفة.

ابن اعثم، محمد بن علی (۱۴۱۱ق). *الفتوح* (ج. ۱). دار الاضواء.

ابن جوزی، جمال الدین ابوالفرج (بی تا). *تاریخ عمر بن الخطاب*.

ابن جوزی، جمال الدین ابوالفرج (۱۴۱۲ق). *المنتظم فی تاریخ الأمم والملوک* (تحقیق محمد عبدالقادر عطا، مصطفی عبدالقادر عطا؛ ج. ۱۴). دار الکتب العلمیه.

ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی (۱۴۰۹ق). *القصاص والمذکرین*. المکتب الاسلامی.

ابن حبان، محمد بن حبان (۱۴۲۰ق). *المجروحین من المحلثین* (ج. ۱). دار الصمیعی.

ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۴۱۵ق). *الإصابة فی تمیز الصحابة* (تحقیق عادل احمد عبدالوجود و علی محمد معوض؛ ج. ۴، ۵). دار الکتب العلمیه.

ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۴۱۸ق). *رفع الإصر عن قضاة مصر* (تحقیق علی محمد عمر). مکتبة الخانجی.

ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۴۲۴ق). *فتح الباری شرح صحیح البخاری* (ج. ۱). دار الکتب العلمیه.

ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد (۱۳۹۱ق). *تاریخ ابن خلدون* (ج. ۲). دار إحياء التراث العربی.

۴۲، ۵۰، ۶۷). دار الفکر.
 ابن عنبه، احمد بن علی (۱۳۸۳ق). *عمدة الطالب فی أنساب آل أبي طالب* (ج. ۱). انصاریان.
 ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۰۷ق). *البدایة و النهایة* (ج. ۷). دار الفکر.
 ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۱۹ق). *تفسیر القرآن العظیم* (ج. ۶، ۷). دار الکتب العلمیه.
 ابن مبارک، عبدالله (۱۴۱۵ق). *الزهد و الرقائق* (ج. ۱). دار المعراج الدولیه للنشر.
 ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). *لسان العرب* (ج. ۱۲، ۱۳). دار صادر.
 ابوریه، محمود (۱۹۹۴م). *أضواء علی السنة المحمدیه*. دار المعارف.
 ابوزهره، محمد (۱۹۹۶م). *تاریخ المذاهب الاسلامیه فی السیاسة و العقائد و تاریخ المذاهب الفقهیة*. دار الفکر العربی.
 ابونعیم، احمد بن عبدالله (۱۴۰۷ق). *حلیة الأولیا و طبقات الأصغیاء* (ج. ۵، ۶). دار الکتب العربی.
 الیاس، خلیل اسماعیل (۱۴۲۸ق). *کعب الاحبار و أثره فی التفسیر*. دار الکتب العلمیه.
 امین، محسن (۱۴۰۳ق). *اعیان الشیعه* (تحقیق حسن امین؛ ج. ۷، ۸). دار التعارف للمطبوعات.
 امین، احمد (۱۳۴۷ق) *فجر الاسلام*. مطبعة الاعتماد.
 بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۲۲ق). *صحیح البخاری* (تحقیق محمد زهیر بن ناصر الناصر؛ ج. ۱، ۴). دار طوق النجاة.
 بغدادی، احمد بن علی (۱۴۲۲ق). *تاریخ بغداد أو مدینة السلام* (تحقیق بشار عواد معروف؛ ج. ۱، ۳). دار الغرب الاسلامی.
 بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۰۵ق). *دلائل النبوة و معرفة احوال صاحب الشریعة* (تحقیق عبدالمعطى امین قلجی؛ ج. ۶). دار الکتب

ابن خلکان، ابوالعباس شمس الدین احمد بن محمد (۱۹۷۱م). *وفیات الاعیان و أنباء أبناء الزمان* (تحقیق احسان عباس؛ ج. ۴). دار صادر.
 ابن سعد، ابوعبدالله محمد (۱۴۱۰ق). *الطبقات الکبری* (تحقیق محمد عبدالقادر عطا). دار الکتب العلمیه.
 ابن شبه نمیری، ابوزید عمر (۱۴۰۹ق). *تاریخ المدینة المنورة* (تحقیق فهیم محمد شلتوت). دار الفکر.
 ابن طاووس، ابی القاسم علی بن موسی (بی تا). *سعد السعود للنفس منضود*. دار الذخائر.
 ابن طاووس، ابی القاسم علی بن موسی (۱۳۷۰ق). *کشف المَحجة لثمره المهجة*. منشورات المطبعة الحیدریه.
 ابن طاووس، ابی القاسم علی بن موسی (۱۴۰۶ق). *فلاح السائل و نجاح المسائل*. انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
 ابن طاووس، ابی القاسم علی بن موسی (۱۴۰۹ق). *آمان فی اخطار الاسفار و الزمان*. مؤسسه آل البیت (ع).
 ابن طاووس، ابی القاسم علی بن موسی (۱۴۱۱ق). *مُهَج الدعوات و منهج العبادات*. دار الذخائر.
 ابن طاووس، ابی القاسم علی بن موسی (۱۴۱۲ق). *الملاحم و الفتن فی ظهور الغایب المنتظر (عج)*. الشریف الرضی.
 ابن طاووس، ابی القاسم علی بن موسی (۱۴۱۶ق). *التشريف بالمنن فی التعریف بالفتن المعروف بالملاحم و الفتن*. مؤسسه فرهنگى صاحب الأمر.
 ابن عبدالبر، ابوعمر یوسف بن عبدالله القرطبی (۱۴۱۲ق). *الإستیعاب فی معرفة الأصحاب* (تحقیق علی محمد البجاوی؛ ج. ۳، ۴). دار الجیل.
 ابن عساکر، علی بن حسن (۱۴۱۵ق). *تاریخ مدینه دمشق و ذکر فضائلها و تسمیة من حلها من الأمائل أو اجتاز بنواحيها من واردیها و أهلها* (ج.

- العلمیه.
- پیشوایی، مهدی (۱۳۹۷)، *سیره پیشوایان*. مؤسسه امام صادق (ع).
- توفیق، سعید، و میری، وجیهه (۱۳۹۹). تبیین تاریخی اهتمام امیرالمؤمنین (ع) در حفظ نیروی انسانی شیعه (مطالعه موردی: وصایای سیاسی امام در نهج البلاغه). *فصلنامه علمی پژوهش‌های نهج البلاغه*، ۱۹ (۳)، ۸۵-۱۰۶.
- https://www.nahjmagz.ir/article_129428.html
- تهرانی، آقازرگ (۱۴۰۸). *الذریعه الى تصانیف الشیعه* (ج. ۱، ۲، ۴، ۲۰). اسماعیلیان و کتابخانه اسلامی.
- جعفریان، رسول (۱۳۹۴). *تاریخ خلفاء: از رحلت پیامبر تا زوال مویان* (۱۱-۱۳۲ق). دلیل ما.
- جعفریان، رسول (۱۳۸۳). *آیا کعب الاحبار در قتل خلیفه دوم نقش داشته است؟*. کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام.
- جلالی، سید لطف‌الله (۱۳۸۵). *بررسی کتاب التشریف بالمنن فی التعریف بالفتن*. *فصلنامه علمی علوم و حدیث*، ۴۱ (۴)، ۱۸۵-۱۶۹.
- <https://ensani.ir/fa/article/257475/>
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۶۲). *أمل الأمل فی علماء جبل عامل* (تحقیق یسد احمد حسینی؛ ج. ۲). دار الکتب الاسلامی.
- حلی، حسن بن یوسف (۱۹۸۲م). *نهج الحق و کشف الصدق*. دار الکتب اللبنانی.
- حموی، شهاب‌الدین ابوعبدالله یاقوت (۱۴۱۴ق). *معجم الأدباء* (تحقیق احسان عباس؛ ج. ۶). دار الغرب الاسلامی.
- ذهبی، شمس‌الدین ابوعبدالله (بی‌تا). *العبر فی خبر من غیر* (تحقیق الوهاجر محمد زغلول). دار الکتب العلمیه.
- ذهبی، شمس‌الدین ابوعبدالله (۱۴۰۵ق). *سیر أعلام النبلاء* (تحقیق الشیخ شعیب الأرناؤوط؛ ج. ۲، ۳، ۱۰، ۱۲، ۱۵). مؤسسه الرساله.
- ذهبی، شمس‌الدین ابوعبدالله (۱۴۱۹ق). *تذکره الحفاظ* (ج. ۲، ۳). دار الکتب العلمیه.
- ذهبی، شمس‌الدین ابوعبدالله (۲۰۰۳م). *تاریخ الاسلام و وفایات المشاهیر و الاعلام* (تحقیق بشار عواد معروف؛ ج. ۲). دار المغرب الاسلامی.
- رازی، ابن‌ابی حاتم، ابومحمد عبدالرحمن بن محمد (۱۳۷۱ق). *الجرح و التعذیل* (ج. ۹). دار إحياء التراث العربی.
- رشید رضا، محمد (بی‌تا). *مجلة المنار* (ج. ۵، ۱۹، ۲۲، ۲۶، ۲۷، ۲۸).
- رشید رضا، محمد (۱۴۱۴ق). *تفسیر القرآن الحکیم الشهیر بتفسیر المنار* (ج. ۱). دار المعرفه.
- زبیدی، ابوبکر محمد بن حسن (بی‌تا). *طبقات النحویین و اللغویین*. دار المعارف.
- زرکلی، خیرالدین (۱۹۸۹م). *الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین* (ج. ۵). دار العلم للملایین.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۱۲ق). *ربیع الابرار و نصوص الاخبار* (ج. ۴). مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- سیوطی، جلال‌الدین (بی‌تا). *بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة* (ج. ۱). المکتبة العصریه.
- سیوطی، جلال‌الدین (۱۴۱۴ق). *تفسیر الدر المنثور فی التفسیر المأثور* (ج. ۳، ۴، ۷). دار الفکر.
- سیوطی، جلال‌الدین (۱۴۲۵ق). *تاریخ الخلفاء* (تحقیق حمدی الدمرداش محمد). مکتبه نزار مصطفی الباز.
- صالحی نجف‌آبادی، نعمت‌الله (۱۳۷۵). *تفسیر رمزی کعب الاحبار*. مجله کیهان اندیشه، (۶۸).
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/26542/>

کتانی، عبدالحی (بی تا). *الترازیب الاداریة: نظام الحكومة النبویة* (ج. ۲). دار إحياء التراث العربی. کبرگ، اتان (۱۳۷۱). *کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او*. کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی. کلینی، ابی جعفر محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الأصول من الکافی* (تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ ج. ۴). دار الکتب الاسلامیه. کندی، محمد بن یوسف (بی تا). *کتاب الولاية و کتاب القضاة*. دار الکتب الاسلامی. کوک، مایکل (۱۳۸۲). *امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی* (ج. ۱). آستان قدس رضوی و بنیاد پژوهش های اسلامی. محلاتی، ذبیح الله (۱۳۶۸). *ریاحین الشریعة* (ج. ۴). دار الکتب الاسلامیه. مسعودی، علی بن حسین (۱۴۰۹ق). *مروج الذهب و معادن الجواهر* (ج. ۲). مؤسسه دار الهجره. مزنی، یوسف بن عبدالرحمن (۱۴۰۰ق). *تهذیب الکمال فی أسماء الرجال* (تحقیق بشار عواد معروف؛ ج. ۴، ۱۴، ۲۴). مؤسسه الرساله. مقریزی، احمد بن علی (۱۴۲۲ق). *المواعظ و الاعتبار فی ذکر الخطط و الآثار* (ج. ۱). مؤسسه الفرقان للتراث الاسلامی. ناظمیان فرد، علی (۱۳۷۸). *ملاحظات فی باب نقد تاریخی برخی از خطاهای عمده در تاریخ نگاری*. کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، (۲۱)، ۱۹-۲۰.

<https://ensani.ir/fa/article/252496>

صادقی، مصطفی (۱۳۸۶) *ملاحم ابن منادی و ملحمة دانیال*. مجله مشرق موعود، (۲)، ۱۳-۲۲. <https://ensani.ir/fa/article/245233/> طائب، مهدی (۱۳۹۸). *کعب الاحبار، مهره نفوذی یهود*. در کتاب دشمن شدید: دفتر دوم. انتشارات شهید کاظمی. طبری، محمد بن جریر (بی تا). *تاریخ الامم و الملوك* (ج. ۱، ۳، ۱۱). دار التراث طرطوشی، محمد بن ولید (۱۴۱۰ق). *الحوادث و البدع*. دار الغرب الاسلامی. طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۵). *تهذیب الاحکام فی شرح المقفعة للشيخ مفید* (ج. ۶). دار الکتب الاسلامیه. عاملی، سید جعفر مرتضی (۱۴۲۶ق). *الصحيح من سيرة النبي الأعظم (ص)* (ج. ۱). مؤسسه علمی فرهنگی دار الحديث. عاملی، سید جعفر مرتضی (۱۴۳۰ق). *الصحيح من سيرة الإمام علي (ع) المرتضى من سيرة المرتضى (ع)* (ج. ۱، ۱۵). المركز الإسلامي للدراسات. عسکری، سید مرتضی (بی تا). *نقش ائمه در احیای دین* (ج. ۱). مرکز فرهنگی انتشاراتی منیر. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق). *العين* (تحقیق مهدی المخزومی و ابراهیم السامرائی؛ ج. ۳). مؤسسه دار الهجره. قمی، عباس (بی تا). *وقایع الایام* (به کوشش محسن صادقی و عباسعلی مرادی). نور مطاف.

Abu Naeem, A. b. A. (1968). *The Hilayat al-Awliya wa Tabaqat al-Asfi'a* (Vols. 5, 6). Dar al-Kitab al-Arabi. [In Arabic]
Al-Anbari, A. b. M (1984). *Nozhat al-Olaba fi Tabaqat Al-Odabaa* (Research by I. al-Samrai, Vol. 1). Al-Manar School, Zarqa. [In Arabic]
Ameli, S. J. M. (2005). *Al-Saheeh min Sirat al-Nabi al-A'zam (PBUH)* (Vol. 1). Dar al-

References

Holy Quran

Aburiah, M. (1994). *Azwa Ala Sunnah al-Muhammadiya*. Dar al-Maarif. [In Arabic]
AbuZohreh, M. (1996) *Tarikh al-mazaheb al-Islamiyyah fi Aseeiasa wa al-'aqeed wa tarikh al-mahabh al-faqihia*. Dar al-Fikr al-Arabi. [In Arabic]

- Hadith Scientific and Cultural Institute. [In Arabic]
- Ameli, S. J. M. (2008). *Al-Sahih from the biography of Imam Ali (a.s.) al-Mortaza from the biography of al-Mortaza (a.s.)* (Vol. 1, 15). Islamic Center for Studies. [In Arabic]
- Askari, S. M. (n.d.). *The role of the Imams in the revival of religion* (Vol. 1). Munir Cultural Center. [In Persian]
- Amin, M. (1982). *Aa'ian Al-Shia* (Research by H. Amin; Vols. 7, 8). Dar al-Ta'arif al-Muta'atat. [In Arabic]
- Amin, A. (1968). *Fajr al-Islam*. Matabah al-Athidam. [In Arabic]
- Bukhari, M. b. I. (1422 A.H.). *Sahih al-Bukhari* (Research by M. Zuhair bin Nasser al-Nasser, (Vols. 1, 4). Dar Tawq al-Najat. [In Arabic]
- Baghdadi, A. b. A. (2001). *Tarikh Baghdad* (Research by B.r Awad Ma'rouf; Vols. 1, 3). Dar al-Gharb al-Islami. [In Arabic]
- Beyhaqi, A. b. H. (1984). *The proofs of prophethood and knowledge of the state of the Shariat* (Research by A. M. Amin Qalaji; Vol. 6). Daral al-Kitab Al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Cook, M. (2003). *Enjoining good and forbidding evil in Islamic though*. Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation. [In Persian]
- Dhahabi, S. A. A. (n.d.). *Al-Aebar Fi Khabar Min Ghabar* (Research by A. H. Mohammad Zaghloul). Dar al-Kitab al-Alamiya. [In Arabic]
- Dhahabi, Shamsuddin Abu Abdullah (1405 AH). *Sir 'Alām al-Nibālā* (Research of the collection of Man al-Muḥaqqīn under the supervision of al-Shaykh Shoaib al-Arnauut; Vol. 2, 3, 12, 15). Al-Rasalah Institute. [In Arabic]
- Dhahabi, S. A. A. (1984). *Sir Al-Alam al-Nabalah* (Research by S. S. Al-Arnauut; Vols. 2, 3, 10, 12, 15). Al-Risalah Institute. [In Arabic]
- Dhahabi, S. A. A. (1998). *Tazkira Al-Huffaz* (Vols. 2, 3). Dar al-Kitab al-Alamiya. [In Arabic]
- Dhahabi, S. A. A. (2003). *Tarikh Al-Islam wa Vafaiat Al-Mashaheer wa Al-Aalam* (Research by B. Awad Ma'rouf; Vols. 2). Dar Al-Maghreb Al-Islami. [In Arabic]
- Farahidi, K. b. A. (1988). *Al-Ain* (Research by M. al-Makhzoumi & I. Al-Samarai; Vol. 3). Dar al-Hijra Institute. [In Arabic]
- Jafarian, R. (2004). *Did Ka'b al-Ahbar play a role in the murder of the second caliph?*. Specialized Library of Islamic History. [In Persian]
- Jafarian, R. (2015). *History of Caliphs (11-132 AH)*. Da'il Ma. [In Persian]
- Jalali, L. (2006). Barrasi Ketab Al-Tashrif Bal-Mann in the Definition of Al-Fitan. *Journal of Sciences and Hadith*, (41), 169-185. <https://ensani.ir/fa/article/257475/> [In Persian]
- Hurr' Amili, M. b. H. (1983). *Amal al-Amal fi Ulema Jabal Amil*, (Research by Y. Ahmad Hosseini; Vol. 2). Dar al-Kitab al-Islami. [In Arabic]
- Helli, H. b. Y. (1982). *Nahj al-Haq wa Kashf al-Saddeq*. Daraktab al-Lebanani. [In Arabic]
- Hamavi, S. A. Y. (1993). *Maa'jm al-Adbaa*, (Research by A. Abbas; Vols. 6). Dar al-Gharb al-Islami. [In Arabic]
- Ibn Abi al-Hadid, A. b. H. (1983). *Sharh Nahj al-Balaghah* (Vols. 3, 4, 6, 12, 13). School of Ayatollah al-Marashi al-Najafi. [In Arabic]
- Ibn Abi Ya'ali, A. H. (n.d.). *Tabaqat al-Hanablah* (Research by M. H. al-Faqi; Vols. 1, 2). Daral al-Marfa. [In Arabic]
- Ibn A'tham, M. b. A. (1990). *Al-Futuh* (Vol. 1). Dar al-Adwaa. [In Arabic]
- Ibn al-Jawzi, J. D. A. F. (n.d.). *Tarikh Omar ibn al-Khattab*. [In Arabic]
- Ibn al-Jawzi, J. D. A. F. (1991). *Al-Muntazam fi Tarikh al-Umam va al-Muluk*, (Research by M. A. Q. Atta & M. A. Q. Atta; Vol. 14). Dar al-Kitab al-Alamiya. [In Arabic]
- Ibn al-Jawzi, A. R. b. A. (1988). *Al-Qisas and Al-Muzakirin*. Al-Muktab al-Islami. [In Arabic]
- Ibn Habban, M. b. H. (1999). *Al-Majruhin Men Al-Muhadithin* (Vols. 2). Dar al-Sami'i. [In Arabic]
- Ibn Hajar Asqalani, A. b. A. (1994). *Al-Isaba fi Ta'miz al-Sahaba* (Research by A. A. Abdul-Mujoud & A. M. Mu'awwad; Vols. 4, 5). Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Ibn Hajar Asqalani, A. b. A. (1997). *Rafa' Al-Esr An Ghozat Mesr* (Research by A. M. Omar. Al-Khanji School. [In Arabic]
- Ibn Hajar Asqalani, A. b. A. (2003). *Fatah al-Bari, Sharh al-Bukhari* (Vols. 1). Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Ibn Khaldoun, A. R. b. M. (2012). *Tarikh Ibn Khaldoun* (Vol. 2). Dar Ihya Al-Tarath al-Arabi. [In Arabic]

- Ibn Khalqan, A. A. S. A. b. M. (1971). *Vafaiat Al-A'yan and Anba' Abna' Al-Zaman* (Research by E. Abbas; Vols. 4). Dar Sadir. [In Arabic]
- Ibn Saad, A. A. M. (1998). *Al-Tabaqat al-Kubra*, (Research by M. A. Q. Atta; Vols. 3. 7). Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Ibn Shaba al-Nomairi, A. Z. O. (1997). *Tarikh al-Madinah al-Munawwarah*, (Research by F. M. Shaltut; Vol. 1). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Tавus, A. Q. A. b. M. (n.d.). *Saad al-Saoud for the souls of Manzoud*. Dar al-Zhaer. [In Arabic]
- Ibn Tавus, A. Q. A. b. M. (1991). *Kashf al-Mahajjat Lesamara-al-Mohjat*. Al-Haydariyya Publications. [In Arabic]
- Ibn Tавus, A. Q. A. b. M. (1985). *Falah al-Sa'eel and Najah al-Mas'ael*. Publications of the Islamic Propaganda Office. [In Arabic]
- Ibn Tавus, A. Q. A. b. M. (1988). *Al-Aman Fi Akhtar Al-Isfar and Al-Zaman*. Al-Al-Bayt (AS) Foundation. [In Arabic]
- Ibn Tавus, A. Q. A. b. M. (1990). *Mohaj al-Dawaat and Manhaj al-Ibadat*. Dar al-Zhakhar. [In Arabic]
- Ibn Tавus, A. Q. A. b. M. (1991). *Al-Malaham wa Al-Fitan fi Zahor al-Ghayb al-Mantazhar (Aj)*. Al-Sharif al-Razi. [In Arabic]
- Ibn Tавus, A. Q. A. b. M. (1995). *Al-Tashreef Balmenn fi Al-Tareef Balfatn al-Moruf Ballamham and Fattan*. Sahib Al-Amr Cultural Institute. [In Arabic]
- Ibn Abd al-Bir, A. U. Y. b. A. Q. (1991). *Al-Istiyab fi Marafah al-Ashahab* (Research by A. M. al-Bajawi; Vols. 3, 4). Dar al-Jail. [In Arabic]
- Ibn Asaker, A. b. H. (1986). *Tarikh Madinah Damascus* (Vols. 42, 50, 67). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Anba, A. b. A. (2004). *Umda al-Talib fi Ansab al-Abi Talib*. Ansarian. [In Arabic]
- Ibn Kathir, I. b. O. (1986). *Al-Bidayah wa al-Nihayyah* (Vol. 7). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Kathir, I. b. O. (1998). *Tafsir al-Quran al-Azeem* (Vols. 6, 7). Dar al-Kutb al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Ibn Manzoor, M. b. M. (1993). *Lesan al-Arab* (Vols. 12, 13). Dar sader. [In Arabic]
- Ibn Mubarak, A. (1994). *Al-Zuhd wa al-Raqeeq* (Vols. 1). Dar al-Miraj al-Dawliyya for Publishing. [In Arabic]
- Elias, K. I. (1428). *Ka'b al-Ahbar and its influence on interpretation*. Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Kattani, A. H. (n.d.). *Al-Tara'tib al-Dari* (Vol. 2). Dar Ihya al-Turat al-Arabi. [In Arabic]
- Kolberg, E. (1992). *Ibn Tawus's library and his life and works*. Ayatollah Mar'ashi Najafi Library. [In Persian]
- Kindi, M. b. Y. (n.d.). *Kitab al-Ulawat and Kitab al-Qada'a*. Dar al-Kutb al-Islami. [In Arabic]
- Kulayni, A. J. M. b. Y. (1987). *Al-Usul min al-Kafi* (Research by A. A. Ghaffari & M. Akhundi; Vol. 4). Dar al-Kutub al-Islamiya. [In Arabic]
- Mahallati, Z. (2009). *Riyahin al-Shari'a* (Vols. 4). Dar al-Kutb al-Islami. [In Arabic]
- Maqrizi, A. b. A. (2001). *Al-Mawa'eez wa al-Ittibar fi dhikr al-khitat wa al-athar* (Vol. 1). Al-Furqan Institute for Islamic Heritage. [In Arabic]
- Masoudi, A. b. H. (1988). *Moruj al-Dahaab wa Maaden Al-Jawhar* (Vol. 2). Dar al-Hajra Foundation. [In Arabic]
- Mezi, Y. b. A. (1979). *Tahzeeb al-Kamal fi Asma al-Rijal* (Research by B. A. Ma'ruf; Vols. 4, 14, 24). Al-Risalah Foundation. [In Arabic]
- Nazimian Fard, A. (1999). Considerations on Historical Criticism of Some Major Errors in Historiography. *History and Geography Month Book*, (21), 19-20.
<https://ensani.ir/fa/article/252496> [In Persian]
- Pishvaei, M. (2018). *The Life of the Leaders*. Imam Sadiq (AS) Institute. [In Persian]
- Qummi, A. (n.d.). *Waq'a'i al-Ayam*, (M. Sadeghi & A. A. Mardi, Eds.). Noor Mataf. [In Arabic]
- Rashid Reza, M. (n.d.). *Al-Manar Magazine* (Vols. 5, 19, 22, 26, 27, 28). [In Arabic]
- Rashid Reza, M. (1993). *Tafsir al-Qur'an al-Hakim al-Shahir in Tafsir al-Manar* (Vol. 1). Dar al-Marafa. [In Arabic]
- Razi, Ibn Abi Hatim, A. M. A. R. b. M. (1992). *Al-Jarh and Al-Tadeel* (Vol. 9). Dar Ihya' Al-Turahat Al-Arabi. [In Arabic]
- Sadeghi, M. (2007). Malham Ibn Manadi and Malhama Daniyal. *Mashreq Mououd Magazine*, (2), 13-22.
<https://ensani.ir/fa/article/245233/> [In Persian]
- Salehi Najafabadi, N. (1996). The Secret Interpretation of Ka'b al-Ahbar. *Kayhan Andisheh Magazine*, (68).
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/26542/> [In Persian]
- Suyuti, J. (n.d.). *Baghiyyah al-Wa'at fi*

- Tabaqat al-Lughoo'in wa al-Nuha'at* (Vol. 1). Al-Muktabah al-Asriya. [In Arabic]
- Suyuti, J. (1993). *Tafsir al-Durr al-Manthur fi Tafsir al-Ma'athur* (Vols. 3, 4, 7). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Suyuti, J. (2004). *Tarikh Al-Kholafa* (Research by H. Al-Damrdash Mohammad). Nizar Mustafa Al-Baz Library. [In Arabic]
- Tabari, M. b. J. (n.d.). *Tarikh Al-Omam wa Al-Muluk* (Vols. 1, 3, 11). Dar al-Tarath. [In Arabic]
- Taib, M. (2018). Ka'b Al-Ahbar, Jewish Infiltration Nut. In *Book of Fierce Enemy, Book II*. Shahid Kazemi Publications. [In Persian]
- Tartushi, M. b. W. (1989). *Al-Hawadith and Al-Bida'*. Dar al-Gharb al-Islami. [In Arabic]
- Tehrani, A. B. (1987). *Al-Dhari'a to Tasanif al-Shi'a* (Vols. 1, 2, 4, 20). Ismailis and Islamic Library. [In Arabic]
- Tofigh, S., & Miri, V. (2020). A historical explanation of the interest of the Commander of the Faithful (peace be upon him) in preserving the Shiite human nature (Review of Mordi: The Commandments of a Politician Imam in the Study of Nahj Al-Balagha). *Quarterly Scientific Journal of Nahjul-Balaghah Studies*, 19(3), 85-106. https://www.nahjmagz.ir/article_129428.html [In Persian]
- Tusi, M. b. H. (1986). *Tahdhib al-Ahkam fi Sharh al-Muqna'a of Sheikh Mufid* (Vol. 6). Dar al-Kutub al-Islamiyya. [In Arabic]
- Zubaydi, A. B. M. b. H. (n.d.). *Tabaghat Alnhuyin ve Ollaghuyin*. Dar al-Maarif. [In Arabic]
- Zarkali, K. (1989). *Al-A a'lam* (Vol. 5). Dar al-Alam for the Muslims. [In Arabic]
- Zamakhshari, M. b. O. (1991). *Rabi' al-Abrar* (Vol. 4.). Al-Alamy Publications Institute. [In Arabic]